

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta

Agresivita u českých adolescentů

Martin Dolejš a kol.

OLOMOUC 2016

Recenzovaly:

Doc. PhDr. Jitka Skopalová, Ph.D.

PhDr. Lenka Šrámková, Ph.D.

Kolektiv autorů: PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Mgr. Jaroslava Suchá

PhDr. Ondřej Skopal, Ph.D.

Mgr. Lucie Vavrysová

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Martin Dolejš, Jaroslava Suchá, Ondřej Skopal, Lucie Vavrysová, 2016

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2016

DOI: 10.5507/ff.16.24450223

ISBN 978-80-244-5022-3

Obsah

Předmluva	5
Úvod	7
1 / Osobnost adolescenta	8
2 / Teoretické ukotvení agrese a agresivity	15
Agrese (aggression)	15
Agresivita (aggressiveness)	16
Dělení agrese	18
Teoretická východiska	20
3 / Psychodiagnostické nástroje na měření agresivity ve světě a u nás	23
Inventář agresivity a hostility Busse a Durkeeové (B-D-I, BDHI)	23
Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)	24
Caprarovy testy agresivity	24
The Aggression Scale	26
The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ)	26
The Impulsive/Premeditated Aggression Scale (IPAS)	26
Moral Attitudes Toward Aggression Questionnaire (CAMA)	27
Anger Situation Questionnaire (ASQ)	27
State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI)	28
Škála hněvivosti a nahněvanosti (ŠHaN)	28
Multidimenzionální škála hněvu (MŠH)	29
Indikátory agrese, agresivity a hněvu v psychodiagnostických metodách	29
Freiburský osobnostní dotazník (FPI)	29
Škála sebehodnocení dítěte PAQ	30
Skriningový dotazník pro dospívající zaměřený na problémové oblasti (POSIT)	30
Personality Assessment Inventory (PAI)	30
4 / Agresivita ve výzkumných projektech	32
5 / Agresivita u studentek a studentů českých gymnázií	41
Škála agresivity Dolejš, Suchá a Skopal	43
Dotazník agresivity Busse a Perryho	58

Souhrn	65
Summary	69
Jmenný rejstřík	73
Věcný rejstřík	76
Seznam schémat, tabulek a grafů	78
Seznam použitých zdrojů a literatury	79

Předmluva

JITKA SKOPALOVÁ

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

problematika agresivity nabývá na aktuálnosti úměrně tomu, jak rychle narůstá počet zpráv o agresivních incidentech především na školách, a to nejen mezi žáky, ale i mezi žáky a učiteli. Národní strategie primární prevence rizikového chování na období 2013–2018, v působnosti resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, stanovila jako hlavní cíl systému prevence minimalizovat vznik a snížit míru rizikového chování u dětí a mládeže mj. i v oblasti interpersonálního agresivního chování.

Agresivní chování jako bio-psycho-sociální fenomén má mnoho podob a vždy se uskutečňuje v určitém sociokulturním kontextu. Agrese jako přirozená „hnací síla“ člověka sice patří k jeho základní výbavě, ale je také jedním z nejběžnějších symptomů poruch chování. Proto je nutno tyto vnitřní hnací síly vhodně usměrňovat zejména v raném dětském věku, neboť v adolescenci se může agresivita projevit již různými formami násilí. Eva Malá v roce 2005 (Malá, 2005, s. 7) napsala: „... *agrese není ani čistě biopsychologicky, ani ryze sociálně podmíněný fenomén. Nejsme agresí ani bezmocně vydáni napospas, ani ji nedokážeme bezezbytku odstranit vhodnými výchovnými prostředky.*“

Předložený odborný text je tedy přínosem nejen pro psychology ve školách a v pedagogicko-psychologických poradnách, ale i pro další pomáhající profese, a to nejen v obohacení teorie o problematice agrese a agresivity, ale především množstvím interpretovaných dat využitelných i ve výchovně-vzdělávací práci s dětmi a dospívajícími. Oceňuji nejen srozumitelnost a přehlednost, ale především teoretické ukotvení sledované tematiky v podobě řady odkazů na autory zabývající se sledovanou problematikou u nás a v zahraničí. Jedná se o kvalitně zpracovanou tematiku, která čtenářům pomůže získat, resp. rozšířit znalosti o sledovaném fenoménu a o specifičnosti agresivních projevů v adolescenci.

Kvalitní úroveň publikace vychází z profesní fundovanosti autorského kolektivu. Monografie svým obsahem a celkovou koncepcí splňuje ještě jeden rozměr – je návodem na odbornou diskusi o studovaném tématu.

Přeji všem, kteří si naleznou čas k prostudování publikace, aby je jednotlivé kapitoly obohatily po stránce odborné, ale aby je inspirovaly i ke zkoumání možností eliminace agresivních forem chování, a to nejen u dětí a mládeže.

Jitka Skopalová

Úvod

MARTIN DOLEJŠ

Akademičtí pracovníci, odborníci působící v praxi (psychologové, speciální pedagogové, kurátoři a další) či širší veřejnost si mohou díky médiím povšimnout narůstajícího počtu zpráv, jejichž hlavním a ústředním tématem je agrese a agresivita, a to nejen u dospělých, ale i u adolescentů a dokonce i u dětí. Agresivita je významným fenoménem, který je úzce spojen s lidským vývojem a se zachováním druhu. Agrese může sloužit jako prostředek k získání něčeho nebo jako nástroj ochrany vlastní osoby, osob ostatních či majetku. Porovnáme-li mezi sebou jednotlivé jedince, tak zjistíme, že každý z nich má jinou míru agresivity, tedy stálejšího osobnostního konceptu. Agresivita je tendence k agresivnímu a násilnému chování, přičemž agrese je již reálný projev této vnitřní dispozice. Následující strany poskytují vhled do teoretického backgroundu sledovaného fenoménu. Čtenáři získají základní informace o psychodiagnostických nástrojích, které měří agresi či agresivitu. Teoretické poznatky jsou doplněny výsledky, které byly získány z rozsáhlého výzkumného projektu, do něhož bylo zapojeno více než dva tisíce studentů a studentek českých gymnázií. Byly zjištěny genderové rozdíly, přičemž muži vykazují vyšší míru fyzické agresivity než ženy, na druhou stranu ženy mají blíž k projevům hněvu. Fyzická agresivita je v úzkém vztahu s impulzivitou. Hostilitu můžeme předpokládat u jedinců, kteří jsou úzkostnější a depresivnější. Poznatky, které kniha přináší, mohou být využity při praktické práci s adolescenty, při plánování preventivních programů či jako zdroj informací o vztazích mezi některými vybranými osobnostními rysy.

1 / Osobnost adolescenta

ONDŘEJ SKOPAL

Období puberty a dospívání je jedním z klíčových období v životě každého jedince. Ze strany dospělých i svých vrstevníků se pubescenti setkávají s mnoha nároky a očekáváními. Tato situace utváří poměrně velký prostor pro různé pochyby a nejistoty adolescentů o své osobě, o svých schopnostech a samozřejmě také o svém projevu a samotném zevnějšku. Toto poměrně bouřlivé utváření identity dospívajícího člověka může znamenat rizika spojená s vyhledáváním vzrušujících zážitků, experimentováním s návykovými látkami a dalšími nebezpečnými aktivitami.

V současné době jsou nároky na vstup do světa dospělých složitější. Rovněž lze konstatovat delší časové rozmezí dospívání. Příčinami jsou časnější začátek dospívání, delší doba vzdělávání a také vyšší sociální nároky pro úspěšné společenské zařazení mladých lidí. Hlavní příčinu vývojové nestability dospívajících lze pozorovat v prudce se vyvíjející společnosti a s tímto spojených zvýšených nárocích na přeměnu dítěte v dospělého jedince. Ekonomické, technické, organizační, politické a další aspekty společenského vývoje vyžadují stále náročnější přípravu na dospělost. V tomto kontextu se prohlubuje rozpor mezi biologickou a psychosociální zralostí dospívajících, přičemž důležitou roli hraje také sociální původ jedince, který má vliv na vývoj jeho ekonomické samostatnosti, dobu založení vlastní rodiny, vstup do zaměstnání, formování životního stylu, naplnění volného času apod. (Skopal et al., 2014).

Hartl a Hartlová (2009, s. 120) definují dospívání jako „*období ontogenetického vývoje, kdy vrcholí procesy zrání sexuálního, emocionálního a sociálního zrání*“. Z hlediska časového vymezení se nástup dospívání i jeho dovršení individuálně liší. Langmeier a Krejčířová (2006) vymezují tuto životní fázi přibližně od 11–12 let do 20–22 let věku jedince. Macek (1999) a Vágnerová (2005) se také shodují, že období dospívání časově vyplňuje druhé desetiletí života a datují je tedy přibližně od 10 do 20 let.

Česká literatura často rozlišuje pubescenci a adolescenci (Langmeier, & Krejčířová, 2006). V anglosaské literatuře označuje pojem adolescence většinou celé období dospívání, zatímco pojem pubescence se vztahuje k tělesným proměnám. Někteří

autoři proto hovoří o celém období jako o adolescenci, kterou dále dělí na časnou, střední a pozdní (Macek, 2003; Vágnerová, 2005).

Podle Americké psychiatrické asociace je adolescence „*období lidského vývoje, které začíná pubertou (ve věku 10–12 let) a končí s psychologickou vyspělostí (přibližně v 19. roce), avšak přesné věkové rozpětí závisí na jedinci. Během tohoto období se v rozdílném tempu dějí hlavně změny v sexuálních znacích, tělesné konstrukci, sexuálních zájmech, sociálních rolích, změny intelektuálního vývoje a sebezpojetí*“ (VandenBos, 2007, s. 21–22).

Období *časné adolescence*, označované též jako *prepuberta*, které charakterizuje přechod od dětství k dospívání, začíná prvními náznaky pohlavního dospívání a trvá přibližně od 10–11 do 13 let. Tato fáze se vyznačuje mírnějšími biologickými a psychologickými změnami. *Střední adolescence* (neboli *pubescence* či *puberta*) je biologicky vymezena nástupem menarche u dívek a první noční polucí u chlapců. Končí dosažením reprodukční schopnosti, tedy přibližně od 13–16 let. Během této doby se dítě mění na biologicky dospělého člověka (Čáp, & Mareš, 2001; Langmeier, & Krejčířová, 2006; Macek, 2003; Vágnerová, 2005).

Dospívání je charakterizováno nejen pohlavním zráním, ale i výraznými změnami ve vývoji osobnosti, dále také postupným začleňováním jedince do společnosti, které může přinášet určité potíže především v rodinné i školní výchově (Čáp, & Mareš, 2001). Hlavním úkolem tohoto období je naučit se zvládat biologické a psychické změny a jejich dopad na chování, nálady a sociální vztahy (Zarrett, & Eccles, 2006). Macek (2003) zmiňuje v souvislosti s dospíváním také hledání vlastní identity, jedinečnosti a autentičnosti, což jsou oblasti, které souvisí s Eriksonovou teorií o vývojových úkolech jedince.

V pojetí E. H. Eriksona (1996) je základním vývojovým úkolem dospívání hledání vlastní identity (oproti předešlé orientaci na snaživost a vyhnutí se pocitům méněcennosti, což jsou typické úkoly mladšího školního věku). Během dospívání se podle něj díky fyzickým proměnám stávají problematickými všechny skutečnosti, na které si dítě dříve zvyklo. Nejdříve nastupuje proces vzniku sociální (skupinové) identity, poté se usazuje a prohlubuje vlastní (osobní) identita jedince (tzn. kdo jsem, jaký jsem, kam patřím, čemu věřím, co hodlám podniknout se svým životem apod.). Rozvíjenou ctností tohoto stádia je věrnost. Oproti vzniku vlastní totožnosti hrozí zmatení rolí a identity.

„Rostoucí a vyvíjející se mladí lidé, kteří se musejí vyrovnávat s touto vnitřní fyziologickou revolucí i se zřejmými úkoly dospělých, jež na ně čekají, si dělají nyní

především starost o to, jak se jeví v očích ostatních ve srovnání s tím, co sami o sobě cítí“ (Erikson, 1996, s. 14).

Tartar-Goddetová (2001) ovšem uvádí, že neexistuje jeden typický profil adolescenta, ani forma dospívání, pro kterou je charakteristická právě vysokou interindividuální variabilitou. Dále také upozorňuje, že dospívající jedinec si musí zvykat na novou fyzickou stránku, která zaujímá v jeho životě důležité místo a stává se významným komunikačním nástrojem i měřítkem pro poměřování reality.

Dle Langmeiera a Krejčířové (2006) nemusí psychické změny dospívání zákonitě následovat, až když se objeví známky biologického vývoje. Někteří mladiství mohou projevovat vyspělé abstraktní myšlení a kritický přístup, aniž by vykazovali změny pohlavního zrání. Naopak jedinci vykazující zjevné známky tělesného zrání nemusí zákonitě ihned dosahovat podobně akcelerovaného vývoje emočního, intelektuálního a sociálního.

Proměny v období dospívání znamenají vyšší emoční zátěž nejen pro dané jedince, ale i pro jejich okolí (Čáp, & Mareš, 2001). Mezi hlavní zdroje opory v této fázi patří především rodina, vrstevnická skupina a škola prostřednictvím učitelů (Gecková et al., 2001). Kvalita těchto vztahů úzce souvisí s vývojem identity dospívajícího (Macek, 2002).

Vztahy s vrstevníky jsou během dospívání významnější než dříve. Dospívající tráví stále více času se svými kamarády a vrstevníky bez dohledu rodičů, a to nejen ve škole, ale i mimo ni. Přesto tímto důležitost vztahů s rodinou neklesá. Dospívající začínají být zvýšeně orientováni na přijetí a oblíbenost mezi vrstevníky, stejně tak narůstá jejich ovlivnitelnost touto skupinou (Krejčová, 2009). Dle Macka (2003) posiluje obliba a konformita s vrstevnickou skupinou pocity vlastní významnosti a autonomie, zatímco vyšší míra konformity ve vztahu k rodičům těmto pocitům spíše brání. Vztah s vrstevníky je posilován sdílením podobných zkušeností, problémů a nejistot, ať už na vědomé či nevědomé úrovni.

Orientace na aktivity s vrstevníky předčí zájem o školu a může tak vést k nárůstu problémového chování (Zarrett, & Eccles, 2006). Silná orientace na vrstevnickou skupinu podle Fuligniho (2001) vrcholí během prvních pěti let dospívání a postupně ubývá, jak adolescent opětovně přehodnocuje svůj vztah k rodičům a vytváří si vyspělejší pocit autonomie. Macek (2003) dále uvádí, že vrstevnická skupina má specifickou a často nezastupitelnou roli při získávání pocitu vlastní autonomie, protože poskytuje jakýsi cvičný prostor pro hledání a upevňování nových způsobů chování. Gillernová (2008) i Macek (2002, 2003) shodně dodávají, že členství ve vrstevnické skupině dospívajícím dodává i určitý sociální status. Matějček (1986)

k tomu dodává, že kamarádské vazby vzniklé v mladším školním období většinou nemají trvalejší charakter, zatímco přátelství navazovaná v období dospívání mohou přetrvávat po celý život.

Gillernová (2008) spatřuje postupnou emancipaci od rodiny jako jeden ze znaků dospívání. Macek (2002) považuje za dominující charakteristiku vztahu k rodičům jistotu snahu o zrovnoprávnění vlastní pozice. Collins a Steinberg (2006) předpokládají, že hodnota a funkce vztahů mezi rodiči a dětmi bude ze své podstaty v čase stabilní, ale specifické formy a způsoby interakce mezi rodiči a rostoucími dětmi se v průběhu času změní. Collins a Laursen (2004) uvádějí, že děti, které mají vřelý vztah s rodiči v průběhu předpubertálního období, zůstávají více v kontaktu se svými rodiči i v průběhu dospívání, přestože množství a frekvence pozitivní interakce může být snížena. Ve vztahu s rodiči hraje také roli to, zda se jedná o úplnou rodinu nebo jestli žijí rodiče odděleně a nebo jde o jinou formu rodinného uskupení.

Dospívající mnohdy vyjadřují přání, aby je rodiče méně omezovali, avšak často sami vyzrazují svým chováním potřebu vedení a kontroly (Langmeier, & Krejčířová, 2006). Časné pokusy dospívajících o dokázání své autonomie často rychle vyvolají konflikt s rodiči (Collins, & Steinberg, 2006). Dospívající bývají ke svým rodičům často kritičtí, díky zralejším rozumovým schopnostem si více uvědomují rozdíly mezi různými přístupy a začínají zpochybňovat autoritu rodičů, pokud si myslí, že není legitimní (Vágnerová, 2005). Dospívající dokážou u svých rodičů ocenit vlastnosti, které pro ně stále slouží jako zdroj jistoty a bezpečí. Mezi tyto vlastnosti patří především upřímnost, spolehlivost a jednoznačnost. Negativně naopak hodnotí nejednoznačné, malicherné a podrážděné chování svých rodičů (Vágnerová, 2005; Matějček, 1986).

Vztah dospívajících k matkám a otcům bývá odlišný. Podle Vágnerové (2005) mívají dcery i synové zpočátku více konfliktů s matkami, pravděpodobně z toho důvodu, že jsou s nimi v častějším kontaktu, zatímco otcové si obvykle udržují odstup a jednají méně emotivně. Matka zůstává pro většinu mladistvých v období dospívání nejvýznamnějším zdrojem opory. Macek (2002) navíc upozorňuje na fakt, že období dospívání většinou časově koresponduje s obdobím krize středního věku rodičů, což míru náročnosti této fáze pro rodinu ještě zvyšuje.

Mladiství potřebují dostatek volnosti pro své vlastní rozhodování, což vyžaduje ze strany rodičů také značnou míru trpělivosti a tolerance (Čáp, & Mareš, 2001). Autoritu rodičů oslabuje např. i to, snaží-li se zasahovat do záležitostí, ve kterých jejich místo zastoupil přirozený vliv kamarádů (Matějček, 1986).

Vztah dospívajících ke škole je dalším důležitým hlediskem. Podobně jako v rodině začínají být dospívající stále kritičtější ke školním normám a požadavkům. Peda-

gog ztrácí své výsadní postavení, žáci začínají více hodnotit jeho chování i profesní kompetence. Tato změna postavení učitelů může souviset s přechodem na druhý stupeň, kde již není třídní učitel hlavním vyučujícím všech předmětů, jak tomu bývá na prvním stupni. Třídní učitel na druhém stupni má své žáky jen na část výuky, kterou již ve větši míře zajišťují další pedagogové s aprobační na konkrétní předměty.

Vágnerová (2005, s. 365) dodává, že „*starší školák už není ochoten akceptovat názory či rozhodnutí učitelů zcela automaticky, bez ohledu na jejich obsah*“. Tento odklon od bezpodmínečného přijímání autority učitele je podmíněn především zralejším způsobem uvažování a narůstající potřebou pocitu nezávislosti. Dospívající dokáže rozlišovat autoritu přirozenou a dokáže si vážit učitele jako člověka (Vágnerová, 2005). Negativní hodnocení učitelů ze strany studentů nemůže být bráno automaticky jako obecné odmítání dospělých autorit. Dospívající dovedou ocenit a přijímat dospělou autoritu, jsou-li v jejich vzájemném vztahu akceptovány specifiky dospívajícího a poskytuje-li daný učitel dostatek podnětů pro další rozvoj svých žáků (Krejčová, 2009).

Dospívající jsou již schopni uvažovat abstraktně, vývoj myšlení v této době dosahuje stádia formálních operací. Rozvíjí se také schopnost metakognice, která mladistvým umožňuje lepší náhled na vlastní schopnosti a podporuje celkovou tendenci k introspektivním úvahám. Rozvoj intelektu spolu s narůstající zkušeností v sociálních vztazích a komunikaci umožňuje zároveň rozvoj dalších aspektů osobnosti (Zarett, & Eccles, 2006).

Dospívající mají možnost více kontrolovat své myšlenkové pochody, strategie učení a řešení problémů. Facilituje se tak mimo jiné vývoj morálního usuzování. Díky hlubšímu porozumění svému sociálnímu a kulturnímu okolí jsou dospívající schopni více posoudit své možnosti a schopnosti. Pubescent, na rozdíl od dítěte, dokáže pochopit odlišné názory a motivy druhých lidí, dovede uvažovat systematictěji (Čáp, & Mareš, 2001; Vágnerová, 2005; Zarett, & Eccles, 2006).

Typická kritičnost dospívajících propojuje úroveň kognitivního rozvoje spolu se sociálními a emocionálními vlivy (Gillernová, 2008). Matějček (1986) upozorňuje, že dospělí bývají zvýšenou kritičností dospívajících dětí zaskočeni a často se domnívají, že se dítě „zkažilo“ pod vlivem vrstevníků. Autor v těchto projevech ale vidí zákonitý znak vývojového pokroku. Podle Vágnerové (2005) bývají dospívající také zvýšeně radikální. Radikalismus je chápán jako jejich obrana proti nejasnosti a mnohoznačnosti ve vnímání a prožívání. Mají tendenci reagovat zkratkovitými generalizacemi. Na svých názorech trvají a nejsou ochotni připustit, že by nemusely být správné.

V průběhu dospívání dochází ke změně nejen způsobu myšlení, ale i emočního prožívání. Dospívající bývají přecitlivělí, emocionálně labilní, náladoví, vztahovační, snadno unavení a podráždění. Jejich emoční reakce bývají ve srovnání s dřívějšími projevy nápadnější a méně přiměřené ve vztahu k podnětu. Citové prožitky bývají spíše krátkodobé a proměnlivé, zároveň mohou být velice intenzivní (Langmeier & Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2005).

S celkovou emoční nevyrovnaností souvisí také výkyvy v oblasti sebehodnocení. Reflexe vlastních pubescentních změn a jejich časný nástup má větší negativní vliv na sebehodnocení u dívek než u chlapců (Macek, 2003). Zranitelnost sebeúcty dospívajících a celková nejistota se projevuje v jejich vztahovačnosti a přecitlivělosti na projevy druhých (Vágnerová, 2005). Podráždění dospívajícího může mnohdy plynout z hledání uspokojivého obrazu sebe sama, neboť zažívá rozpor mezi tím, kým by rád byl a kým ve skutečnosti je.

S potřebou jistoty úzce souvisí také potřeba citové akceptace, která ale mění svůj charakter – především v rámci rodinných vztahů. V době dospívání jsme orientováni na výkonová očekávání spojená s akceptací širšího sociálního okolí, což zajišťuje danému jedinci pocit přijatelné pozice ve společnosti. Tato pozice ale není již apriorně dána a dospívající si ji musí zasloužit, což opět může snižovat jeho pocit sebejistoty. V tomto kontextu Vágnerová (2005) dodává, že změny spojené s dospíváním zákonitě vedou ke ztrátě starých jistot a posilují potřebu orientace v nových situacích a následné stabilizace.

Výše uvedené poznatky o formování osobnosti v období dospívání se týkají obecných zákonitostí, které mohou být na individuální rovině značně diferencované. Ohlédneme-li se na aktuální populaci dospívajících, musíme zmínit také určité mezigenerační rozdíly. V rámci hypotézy kulturních generací se jedná o tzv. *generaci Z*, která má své specifikum především v užívání IT technologií. Z politického hlediska se také jedná o generaci narozenou po rozpadu Sovětského svazu, tedy po éře tzv. studené války a demokratizace naší společnosti. Další variantou označení je *generace M* (*M* jako *multitasking*) nebo *generace I* (*I* jako *internet*) či anglicky *iGeneration* (Horovitz, 2012).

Generace Z je vysoce propojená, mnozí z této generace po celý život využívají komunikační a mediální technologie jako internet, rychlé zasílání zpráv (instant messaging, textové zprávy), MP3 přehrávače, mobilní telefony a aktivity na sociálních sítích, jako je YouTube, Facebook, Instagram apod. Tím si vysloužili přezdívkou „*digitální domorodci*“. Nejsou omezeni na domácí počítač, internet mají všude s sebou, například v mobilních telefonech. Výrazný rozdíl mezi generací Y a generací Z je ten, že členové předchozí generace pamatují život před vzestupem využívání masových

technologií, zatímco následující generace se narodila až po něm. Tato generace se také narodila do éry postmodernismu a globalizace. Generace Z je tedy známá pro život online a v rychlém tempu, které představuje okamžité sdílení myšlenek a poznatků na různá témata pomocí různých médií a produktů (Thomas, 2011).

Definování internetem a multikulturalismem, válkami a finanční krizí, rozpadem rodiny a v podstatě kompletní ztrátou jistot, obracejí se Z k sobě sama a individuální specializaci. Jejich prioritou je vzdělání a rozvoj svých schopností, takže pokračují v individualistickém vývoji nastoleném předchozími generacemi (Chum, 2013).

Značné využívání informačních technologií a téměř neomezené možnosti pohybu, širší nabídka vzdělávání a trávení volného času jsou tedy hlavními specifiky současné mládeže, která se tímto výrazně liší od generace předešlé. S vyšší dostupností nejnovějších technologií a internetového spojení se ovšem také zvyšují rizika vzniku netolismu, závislosti na virtuálních drogách, kam lze zařadit např. počítačové hry, mobilní telefony, televizi a internet. Dalším významným rizikem je bezpečnostní hledisko, online kriminalita, kyberšikana apod.

2 / Teoretické ukotvení agrese a agresivity

JAROSLAVA SUCHÁ

Agrese je široce známý pojem, se kterým se v životě setkal jistě každý z nás. Můžeme tedy dát za pravdu odborníkům, kteří tvrdí, že agrese je s lidskou existencí neodmyslitelně spjatá (Fromm, 1969; Freud, 1991; Lorenz, 2003). Společnost se snaží s touto lidskou složkou v různých směrech vyrovnávat a regulovat ji, přesto však agresivní projevy či násilí nabývají stále větších rozměrů a stávají se tak závažným společenským problémem. Je tedy nezbytné se tímto fenoménem zabývat, a to jak na poli politickém, sociálním, pedagogickém, zdravotnickém, tak v neposlední řadě i psychologickém.

Výzkum lidské agresivity má tedy svůj nesporný význam, nová zjištění lze využívat v různých oblastech lidské společnosti a mimo jiné mohou například sloužit k regulaci této osobnostní tendence. Agresivní chování se nepojí pouze s dospělou populací, ale je velice časté již v útlém věku, kde začíná slovními urážkami, pošťuchováním s vrstevníky anebo se může projevovat vážnějšími podobami, jako je například šikana.

Agrese (aggression)

Jednoznačné vymezení a pojetí **agrese** neexistuje, většina odborníků tento jev definuje na základě teorie, ze které vychází, nebo aspektu, který na agresi zkoumá. Pro srovnání se pokusíme nastínit koncepce různých autorů, které agresi charakterizují.

Dle Americké psychologické asociace (2002, nestránkováno) je agrese „*chování, které způsobuje duševní nebo fyzické zranění jiné osoby*“ (originál: „*Behaviors that cause psychological or physical harm to another individual.*“). Colman (2009, s. 18) v Psychologickém slovníku uvádí, že agrese je „*chování, jehož hlavní nebo jediný účel či význam je zranit jiného člověka nebo organismus, ať fyzicky nebo psychicky*“ (originál: „*Aggression n. Behaviour whose primary or sole purpose or function is to injure another person or organism, whether physically or psychologically.*“). Termín je odvozen z latinského *aggredi*, *aggressus* a znamená čin, dění (proces) nebo stav. Definici orientovanou biologicky předkládá Raboch s kolektivem (2012, s. 146), autoři považují agresi za „*fyzilogickou odpověď, která směřuje k přežití organismu v přírodě*“.

Martínek (2015, s. 23) pojmem agrese rozumí „jednání, jímž se projevuje násilí vůči některému objektu nebo nepřítelství a útočnost s výrazným záměrem ublížit“. Širší definici předkládá Čermák (1999, s. 12): „Agrese je většinou chápána jako jakákoliv forma chování, jehož cílem je záměrně někoho poškodit nebo mu ublížit. Kromě fyzického ublížení lze za agresi považovat také psychická a emocionální zranění, jako jsou například zastrašování, zostouzení, vyhrožování apod. Někdy se do agrese nezahrnují takové případy, kdy osoba souhlasí, aby se s ní zacházelo agresivně.“ Baron (2013, s. 7) považuje agresi za „jednu z forem chování s cílem poškodit nebo zranit jiné živící bytí, které je motivováno vyhnout se takovému zacházení“ (originál: „Aggression is any form of behavior directed toward the goal of harming or injuring another living being who is motivated to avoid such treatment.“). Fischer a Škoda (2009, s. 46) pojetí agrese oproti výše uvedeným definicím doplňují a vymezují ji jako „porušení sociálních norem, jako chování omezující práva a narušující integritu sociálního okolí“. Podobné vymezení agresivního chování podává také Vágnerová (2004, s. 757), která uvádí, že jde o „porušení sociálních norem omezující práva a poškozující živé bytosti či neživé objekty“.

Na základě předešlých definicí, vědeckých teorií a výzkumných projektů agresi vnímáme jako **cíleně zaměřené chování, které je směřované proti sobě samému, proti jiné osobě nebo objektu. Následkem agrese je poškození nebo zranění, a to jak fyzické, tak psychické. Agrese je výsledkem kombinace několika prvků: a) biologických, jako například množství vylučovaných hormonů – serotonin, dopamin; b) psychologických, jako například míra osobnostního rysu agresivita (primárně), impulzivita, citová tvrdost; c) sociálních, jako například vliv nevhodné skupiny vrstevníků, společenské dění a d) duchovních jako například stupeň víry v lidské dobro, láska ke všemu živému.**

Agresivita (aggressiveness)

K termínu agrese se velice blíže vztahuje také agresivita. Tyto dva pojmy bývají mnohdy zaměňovány a chápány jako ekvivalenty. Z našeho pohledu se jedná o dva různé koncepty, pro ilustraci následně uvádíme několik definic agresivity.

Martínek (2015, s. 10) agresivitu vymezuje jako „vlastnost, postoj nebo vnitřní pohotovost k agresi. V širším slova smyslu se takto označuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení nějakého cíle a schopnost vzdorovat těžkostem“. Agresivitu je možné považovat za určitý charakteristický znak osobnosti jedince, lze ji chápat jako dispozici k agresivnímu chování (Martínek, s. 2015). Dle Vágnerové (2004, s. 28) se jedná o „tendenci, pohotovost k násilnému způsobu reagování“. Stejně tak Fischer a Škoda

(2009, s. 46) agresivitu popisují jako „*tendenci k útočnému a násilnému jednání vůči druhé osobě či okolí*“. Orel a Facová (2009, s. 57) uvádějí, že „*agresivita představuje útočnost vůči někomu nebo něčemu jinému (je to tedy tendence k útočnému jednání)*. U člověka agresivita stoupá při pocitu osobního ohrožení, může být trvalejším osobnostním rysem u některých jedinců a bývá také symptomem některých duševních nemocí.“

Agresivita se může projevovat v otevřené, sociálně tolerované formě, jako je například sportovní fandovství, budování kariéry či kritika vůči sociálnímu okolí nebo veřejným institucím. Skryté podoby agresivita nabývá v myšlení a fantazii (Hartl & Hartlová, 2004).

Na základě výše uvedených vymezení vyplývá, že **agresivita je tendence k agresivnímu a násilnému chování, jedná se o rys osobnosti, který podmiňuje agresivní chování v různých situacích. Agrese je pak již konkrétní projev této vnitřní dispozice.**

Určitou mírou agresivity disponuje každý z nás. Vysoká míra agresivity s sebou v běžném životě přináší komplikace či vážnější obtíže. Člověk s vysokou úrovní agresivity bude náchylný na různé situace reagovat podrážděně, agresivně a útočně, současně bude mít také problémy se sebeovládáním, takže agresivní reakce je mnohdy nasnadě. Jiný adolescent, s nízkou úrovní této osobnostní dispozice, by tentýž podnět přehlédl či reagoval jinou formou. Pro jedince s nízkou mírou agresivity jsou pravděpodobné osobnostní charakteristiky jako rozvážnost nebo přívětivost (Dolejš et al., 2014; Skopal et al., 2014).

Vysoká míra agresivity jedince doléhá mnohdy na ostatní lidi, kteří jsou s daným člověkem v interakci. Negativními dopady agresivity v mezilidských vztazích strádá také samotný jedinec, jelikož může být okolím považován za nebezpečného, ohrožujícího, a tak se od něj ostatní mohou odtahovat či se mu vyhýbat (Martínek, 2015).

Agresivní projevy nabývají různých podob jako je hněv, hostilita, násilí či asertivita. V následujících odstavcích se pokusíme nastínit obsahy jednotlivých termínů.

Menší či větší intenzitu **hněvu** jistě zažil téměř každý člověk. Hněv můžeme vystihnout jako emoci, která je nepřátelská a averzivní. Hněv nabývá různé intenzity a může být zaměřený na okolní prostředí, ale může být orientovaný také i na sebe sama (Kast, 2010). Autoři Stuchlíková, Man a Spielberger (1994), kteří se zasadili o adaptaci škály zaměřené na hněv v českých podmínkách (Inventář hněvu jako stavu a rysu a jejich výrazu), jej definují jako „*emocionální stav, který se skládá z pocitů napětí, rušení, iritace nebo vzteku a je spojen s aktivací autonomního nervového systému*“ (Stuchlíková, Man, & Spielberger, 1994, s. 221).

Dle Busse s Perryho (1992) hněv zahrnuje fyziologický arousal a jde o přípravu na agresi. Autoři uvádí, že hněv je reprezentací afektivní složky chování a na základě objevené významné souvislosti hněvu s fyzickou a verbální agresí a hostilitou, považují tuto emocionální komponentu za most mezi instrumentální a kognitivní složkou agrese.

Hněv lze blíže charakterizovat jako velice silný pocit nelibosti a nepřátelství doprovázený psychickými i fyzickými procesy, které jsou spojeny s napadením přesvědčení, hodnot nebo očekávání. Moderní definice hněvu uvádí, že se jedná o obrovskou míru hostility, nevole nebo pobouření ve vztahu k ostatním bytostem. To, že se člověk rozhněvá, nepatří mezi vědomé volby reakce na situaci. Zkušenost s hněvem je obvykle vnímána jako reflexivní a nedobrovolná (Singer, 2014).

Hostilita je „*nepřátelský postoj vůči sobě nebo jiným osobám*“ (Hartl, & Hartlová, 2004, s. 195). Hostilita je považována za kognitivní komponentu chování a je možné ji definovat pocity zášti, nespravedlnosti nebo nepřátelství (Buss, & Perry, 1992). Hostilní jedinec „nemá rád“ jinou osobu (osoby), negativně se o ní vyjadřuje, přeje jí neúspěch, neštěstí a jiné nepříjemnosti (Lovaš, 2008). Hostilita může vyústit v jiný agresivní projev, ale není to pravidlem (Paulík, 2010; Dařílek, 2013).

Světová zdravotnická organizace uvádí, že **násilí** je jedním z hlavních důvodů smrti u lidí mezi 15 a 29 lety (WHO, 2016). Dle Americké psychologické asociace je násilí považováno za extrémní formu agrese (napadení, znásilnění nebo vražda). Světová zdravotnická organizace šířeji definuje násilí jako „*úmyslné užití fyzické moci nebo síly k vyhrožování nebo skutečnému konání proti sobě, jiným osobám nebo proti skupině či komunitě, které má určitý výsledek nebo má vysokou pravděpodobnost zranění, smrti, psychického ublížení, narušeného vývoje nebo deprivace. Násilí se děje v rovině interpersonální (mezi osobami), dále může být zaměřené na sebe (suicidium nebo jiné formy sebepoškozování) a třetí formou je násilí kolektivní (nastává mezi skupinami)*“ (WHO, 2016).

Přes zmíněné negativní konsekvence agresivity je její určitá míra zdravá a žádoucí, přiměřenou úroveň agresivity označujeme jako **asertivitu**. Jedná se o schopnost prosazovat se, a to společensky uznávaným a potřebným způsobem (Fischer, & Škoda, 2009).

Dělení agrese

Na agresi lze pohlížet z různých hledisek, a proto existuje značné množství dělení. Mnoho autorů rozlišuje agresi z hlediska povahy a okolností příčin na instrumentální

a emocionální typ (Čermák, 1999; Lovaš, 2008; Haden, Scarpa, & Stanford, 2008; Látalová, 2013; Martínek, 2015).

Instrumentální agrese (aktivní, predátorská) je spojována s dosahováním určitého cíle. Tomuto typu agrese bude tedy předcházet plánování, rozvaha o různých variantách průběhu (Čermák, 1999). Naplánovaná agrese či násilí nebude mít spojitost s excitací autonomního nervového systému (Látalová, 2013). Primární je dosažení cíle, následky, které jsou způsobeny instrumentální agresí, jsou druhotné (např. když dítě chce získat kamarádovu hračku, tak ho bez ohledu na jeho bolest fyzicky zraní, aby chtěnou věc získalo) (Kopecká, 2015). Pokud je agresivní chování tohoto typu reaktivní, nemusí být vždy posuzováno jako sociálně patologické. V opačném případě, kdy se jedná o aktivní formu, tato agrese může sloužit k uspokojování potřeb. Jejím cílem může být získání pozornosti, úcty, v některých případech může jít až o chladné uspokojení svých potřeb (Fischer, & Škoda, 2009). **Emocionální** agrese, označovaná také jako afektivní, zlostná, impulzivní, spontánní či expresivní, je obvykle reaktivního charakteru a má blízký vztah k hostilitě či zlosti. Často bývá hlavním cílem snaha zranit (Lovaš, 2008). Emocionální typ agrese je vyvolán působením averzivního podnětu (provokující událostí), který je spojen s negativními emocemi, jako je například vztek nebo strach. Tento typ agrese je charakterizován vysokou mírou excitace autonomního nervového systému (Látalová, 2013).

Na agresi vyskytující se u živočichů můžeme pohlížet jako na mezidruhovou nebo vnitrodruhovou. **Mezidruhová** agrese se vyskytuje u zástupců různých druhů. Tento typ agrese je neodmyslitelně spojen s potravním řetězcem a regulací rovnováhy v přírodě, slouží tedy k zachování života jedince. Naopak **vnitrodruhová** agrese probíhá mezi jedinci téhož živočišného druhu. K jejím hlavním funkcím tedy patří udržení vlastního druhu, což se projevuje například v ochraně teritoria, rodiny nebo při výběru sexuálního partnera. Její význam tkví také v odpuzování živočichů, kteří jsou si vzájemně potravními konkurenty (Lorenz, 2003).

Dále agresi můžeme rozlišovat na benigní a maligní. **Benigní** forma agrese („obránná“) je společná zvířatům i lidem, je považována za prospěšnou, sloužící životu a její funkcí je „*chránit životně důležité zájmy jedince před různými typy ohrožení*“ (Fromm, 2007, s. 189). Oproti tomu **maligní** agrese („škodlivá“) je specificky lidská, biologicky neadaptivní, destruktivní a škodlivá. Maligní agrese škodí nejen napadenému, ale i útočníkovi (Fromm, 2007).

Z hlediska projevu Buss (1961; in Ramírez, & Andreau, 2006) rozlišuje tři dimenze, které se zároveň překrývají: fyzická–verbální, aktivní–pasivní, přímá–nepřímá. K **fyzické agresi** dochází buď nepřímo, čemuž by odpovídalo například zničení, poškození majetku, nebo se může jednat o přímý projev (Čermák, 1999), který tedy

způsobuje fyzickou bolest. Konkrétním příkladem přímé fyzické agrese je kopnutí, facka, cloumání, zranění atp. **Verbální agrese** je šířena slovně a může nabývat, stejně jako fyzická agrese, nepřímé a přímé formy (Čermák, 1999). Mezi projevy verbální agrese můžeme zahrnout nadávky, urážky, rozkazování, osočování, znevažování, vyhrožování, pomlouvání, ponižování, zesměšňování, zastrasování, vydírání a další.

Dimenze **aktivní–pasivní** agrese hovoří o rozsahu, který agresor zaujímá v poškození něčeho/někoho (Ramírez, & Andreu, 2006). **Pasivní agrese** není na první pohled přímo vyjádřená, což vystihuje i její ekvivalentní označení – skrytá. Mnohdy se lidé uchylují k užívání tohoto typu, protože se obávají reakce ostatních. Tato agrese neprobíhá otevřeně a neděje se při ní aktivně nic škodlivého či poškozujícího, v některých případech jedinec opravdu doslova „nedělá a neříká vůbec nic“ (Kast, 2010, s. 72). Přesto tyto projevy mají poškozující či destruktivní účinek. Příkladem takové agrese je zapomínání, neplnění slíbených povinností, záměrné zamlčení důležitých informací.

Přímá agrese zahrnuje bezprostřední konfrontaci mezi agresorem a terčem jeho agrese. Může se jednat například o křičení na jiného člověka. **Nepřímá agrese** spočívá v přenesení agrese na zástupný objekt (např. majetek oběti), ale patří sem také i pomluvy, intriky či nevhodné žerty. Za nepřímou agresi můžeme také považovat i symbolické vyjádření agrese (např. v dílech umělců) (Kopecká, 2015).

Poslední dělení, které uvádíme, je dle původu agresivní reakce na agresi reaktivní a proaktivní. **Proaktivní** typ je taková agrese, kterou nevyvolávají provokující okolnosti (jako je např. útok, bolest, frustrace). Naopak **reaktivní** agrese je vyvolaná okolnostmi z vnějšku, jde o odpověď na provokující jevy (Lovaš, 2008).

Jednotlivé dimenze agrese se skládají z různých aspektů, které mohou být ve vztahu, ale zároveň mají odlišné genetické a neurální řídicí mechanismy. Zvýšená agresivita, která má zjevné dopady, není u dospívajících neobvyklá, ačkoli etiologie stejně jako manifestace se může různit.

Teoretická východiska

Nejčastěji se agrese vysvětluje jedním ze tří hledisek – biologického, psychologického a sociálního. Na jednotlivé přístupy a jejich bližší charakteristiku se zaměříme v následujícím textu.

Biologický přístup

Nelze říci, že by v mozku byla pro agresi centra, ale existuje funkční systém propojující různé oblasti, který agresivní projevy jak spouští, tak i tlumí. Agresivní chování souvisí s aktivací určitých struktur **limbického systému** (zejm. amygdaly) a útlumem inhibiční funkce **prefrontálního kortexu** (Raboch et al., 2012). Jako další činitel ovlivňující agresi je diskutován vliv neurotransmiterů, zejména **serotoninu** (Kuepper, Alexander, Osinsky et al, 2010; Terburg, Morgan, & Honk, 2009; Honk, Harmon-Jones, Morgan, & Schutter, 2010), což dokládá také metaanalytická studie Moorea a kolektivu (2002) shrnující závěry z 20 rozličných výzkumných projektů, z nichž vyplývá, že nízká úroveň serotoninu významně přispívá k agresivnímu chování. Zmiňován je také účinek narušené hladiny **dopaminu** (Schlüter et al., 2013). V současnosti je v souvislosti s lidskou agresi dokládán působící vliv hormonů. Ukazuje se, že poměr mezi úrovní kortizolu a testosteronu je významným prediktorem jak pro impulsivní, tak pro instrumentální agresi (Terburg et al., 2009; Honk et al., 2010).

Psychologické teorie

Freud na agresi pohlížel jako na pud, který je s lidskou přirozeností neodmyslitelně spjatý. Předpokládal, že agrese má vztah k pudu smrti, který je neustále v boji s pudem života. K tomu, aby pud smrti nepoškodil vlastní organismus, musí být směřován ven do světa, což je podle Freuda podstata vzniku agresivity (Raboch et al., 2012). Agresivitu jako pud pojímal také etiolog Lorenz, který ji ale naopak chápal jako prospěšný element, který slouží k zachování života (Lorenz, 2003).

Dalším z teoretických přístupů vysvětlujících agresi je Dollardova frustrační teorie agrese, která uvádí, že frustrace „*zvyšuje pohotovost k agresivnímu jednání nebo takové jednání podněcuje*“ (Raboch et al., 2012, s. 143). Frustraci lze charakterizovat jako stav, jenž vzniká za okolností, které znemožňují dosažení určitého cíle (Lovaš, 2008). Pokud se tedy vyskytne nějaká překážka bránící jedinci v dosažení vytyčeného cíle, může se tato situace stát, dle zmíněné teorie, zdrojem agrese. Za takovou situaci bychom mohli například považovat překažení snahy dosáhnout nějakých prostředků či objektů (např. strava, ale také vybavení domácnosti apod.), frustrace se ale může projevit také v narušení kontaktu s určitou osobou nebo v nedostatku některých osobnostních dispozic (deficit kognitivních funkcí může bránit dosažení určitého vzdělání, výkonu).

Sociální teorie

Agrese nevzniká pouze na základě biologické či psychologické podmíněnosti, ale podílí se na ní také působení společenských faktorů, především sociálního učení. Rozvoj agrese tedy ovlivňuje jak samotná rodina jedince, tak jeho vrstevnická parta, škola, ale také média, politické nastavení státu či různé ideologie.

Teorie sociálního učení vychází ze sociálních interakcí, s nimiž souvisejí vzorce chování, které si lidé vytvářejí jako odpovědi na různé situace. Některé chování je odměňováno, jiné může mít negativní důsledky. Člověk si přirozeně vybírá ty vzorce, které souvisejí se získáním úspěchu. Zastánci sociální teorie agrese předpokládají, že se jedná o naučené chování prostřednictvím pozorování a nápodoby a čím více bude tato reakce posilována (zpevňována), tím častěji ji bude jedinec volit (Atkinson, 2003).

Jak již bylo v úvodu zmíněno, agresivitou disponuje každý z nás. Agresivita je manifestována v různých podobách, které mohou být na první pohled zjevné, ale i skryté. Společnost usiluje o regulaci této lidské dispozice, a to například formou neškodného projevu ve sportu anebo také v rámci kultury, kde lidé mohou odžívat své agresivní projevy skrze umění (Říčan, 2010). Je tedy důležité, aby již dospívající jedinci znali a využívali mechanismy, které mohou jejich sociálně nepřijatelné projevy mírnit a regulovat, a aby společnost dokázala negativní jevy dobře a přesně rozpoznávat a efektivně k nim přistupovat.

3 / Psychodiagnostické nástroje na měření agresivity ve světě a u nás

JAROSLAVA SUCHÁ

Agrese má různá vymezení a pojetí a s tím jsou také spojena i její různá dělení. Agresivní dispozice mohou být manifestovány v rozličných formách (např. verbální, fyzické atp.), zaměření na odlišné projevy agresivity přináší širší rozsah pro to, aby u jedince byly tyto agresivní tendence odhaleny. Jedna z možností, jak může být agresivita měřena, je prostřednictvím diagnostických metod, a to hlavně pomocí sebesposuzovacích škál. Na vybrané dotazníkové metody užívané pro posuzování agrese se zaměříme v následujícím textu.

Inventář agresivity a hostility Busse a Durkeeové (B-D-I, BDHI)

V roce 1957 popisuje Buss a Durkeeová inventář pro měření různých projevů agresivity. Nástroj tvoří celkem 75 otázek, které lze rozdělit do 8 kategorií, jež následně včetně stručné charakteristiky uvádíme: a) útočení (assault) – fyzické násilí směřované na ostatní, vyjma ničení objektů; b) nepřímá agrese (indirect) – nepřímé chování v podobě škodolibých pomluv nebo vtipů; c) iritabilita (irritability) – připravenost reagovat výbuchem negativních emocí v důsledku i slabé provokace, kategorie zahrnuje mrzutost, hrubost, podrážděnost; d) negativismus (negativism) – opoziční chování mířené obvykle proti autoritám a odmítání kooperace; e) nelibost (resentment) – žárlivost, zášť, pocity vzteku k okolí; f) podezíravost (suspicion) – podezíravost až pocity, že ostatní jsou hodni opovržení a mohou jedince ohrozit; g) verbální agrese (verbal) – negativní pocity projevovány ve stylu i obsahu řečového projevu, kategorie cílí na hádky, křičení, výhrůžky, proklínání či kritiku; h) pocity viny (guilt) – zaměření na výčitky svědomí a na pocity, že je člověk špatný a chybující (Buss, & Durkee, 1957).

Na základě faktorové analýzy bylo zjištěno, že metodu celkově sytí dva faktory, prvním je hostilita, která se skládá z kategorie nelibost a podezíravost. Druhým faktorem je agresivita, která zahrnuje útočení, nepřímou agresi, verbální agresi, iritabilitu a negativismus (Svoboda, Humpolíček, & Šnorek, 2013).

Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)

Dotazník agresivity Busse a Perryho (1992) vychází z Inventáře agresivity a hostility Busse a Durkeeové (1957). Ačkoli se původní nástroj Busse a Durkeeové snaží agresivitu hodnotit v různých projevech a je široce rozšířený v diagnostickém procesu, má několik psychometrických nedostatků, jejichž odstranění a psychometrické zpřesnění vedlo Busse a Perryho k sestrojení nové verze dotazníku. Obě metody vycházejí z předpokladu, že agresivita je komplexní jev. Nástroj BPAQ tedy cílí nejen na celkovou agresivitu, ale zachycuje i různé způsoby, ve kterých se agresivita může u jedince manifestovat. Agresivní projevy posuzuje na základě čtyř faktorů – fyzická agresivita, verbální agresivita, hněv a hostilita. Dotazník agresivity Busse a Perryho se celkově skládá z 29 položek.

Autoři metody informují o spolehlivosti nástroje – celkově byla zjištěna Cronbachova alfa .89, dobrou reliabilitu dokládají i další výzkumné projekty (viz tabulka 12). Vnitřní konzistence v rámci původní studie u jednotlivých faktorů (zjišťována také pomocí koeficientu Cronbach alfa) dosahovala následujících hodnot – fyzická agresivita .83, verbální agresivita .63, hněv .71, hostilita .68 (Buss, & Perry, 1992).

Fyzická i verbální agrese zahrnuje poškození druhých a oba faktory reprezentují instrumentální neboli hnací komponentu chování. Hostilita je charakterizována pocity zášti a nepřátelství a představuje kognitivní komponentu chování. Hněv je chápán jako fyziologický arousal a příprava na agresi, reprezentuje afektivní složku chování a na základě významné korelace s ostatními třemi faktory je považován za most mezi instrumentální a kognitivní složkou agrese (Buss, & Perry, 1992).

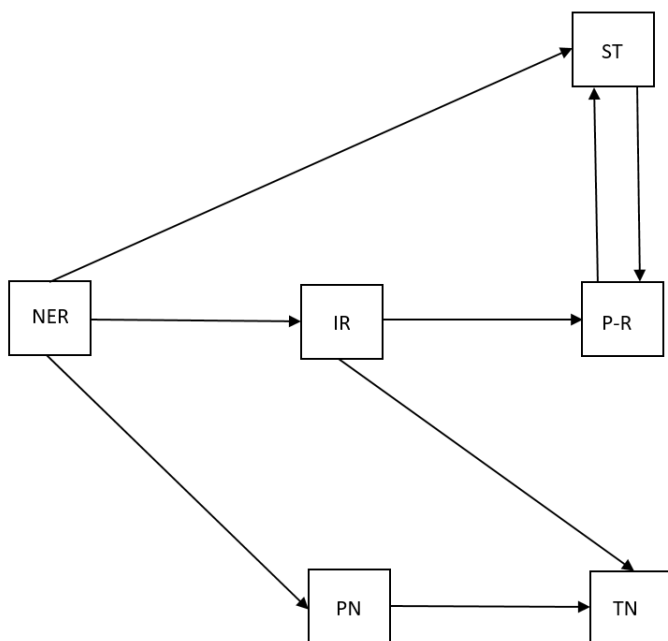
Metoda se pro svoje jednoduché použití a dobré psychometrické vlastnosti rychle rozšířila a stala se standardem v měření agresivity, její validizace proběhla například v Turecku (Demirtaş Madran, 2013), Portugalsku (Pechorro, Barroso, Póiares, Oliveira, & Torrealday, 2016), Číně (Liu, Zhou, & Gu, 2009), Argentíně (Reyna, Ivacevich, Sanchez, & Brussino, 2011) nebo v Chile (Valdivia-Peralta, Fonseca-Pedrero, González-Bravo, & Lemos-Giráldez, 2014). Standardizaci české verze metody realizoval Dolejš a kolektiv v roce 2014.

Caprarovy testy agresivity

Další koncepci, včetně přístupu k měření agresivity, navrhuje Caprara se svými kolegy. Z hlediska tohoto pojetí stojí hlavní předpoklady vzniku agrese na straně osobnosti a jsou označovány jako indikátory nebo prediktory agresivního chování. Agrese je

v tomto případě považována za komplexní jev, jenž je schopný obsáhnout různé druhy chování, a proto autoři předpokládají, že je nutné agresi posuzovat z hlediska různých projevů (Caprara, & Pastorelli, 1989). Jednotlivým indikátorům agrese odpovídá šest škál, mezi něž patří dráždivost (irritability), náchylnost k emocionálním reakcím (emotional susceptibility), strach z trestu (fear of punishment), hostilní přemítání (dissipation-rumination), potřeba nápravy (need of reparation), tolerance vůči násilí (tolerance toward violence) (Caprara, Barbaranelli, Pastorelli, & Perugini, 1994). Vztahy mezi jednotlivými dimenzemi zobrazuje schéma č. 1. Nástroj obsahuje celkem 170 položek, respondent volí vždy jednu možnost ze šestibodové škály Likertova typu (Čermák, 1995).

Schéma 1: Model vztahů mezi osobnostními indikátory agrese

Poznámka: NER = náchylnost k emocionálním reakcím; IR = dráždivost; P-R = přemítání o agresi; ST = strach z trestu; PN = potřeba nápravy; TN = tolerance vůči násilí. Zdroj: Caprara, 1992; in Čermák, 1995.

Přestože Caprarovy testy jsou komplexní a snaží se o zachycení agrese z různých hledisek, jsou ve výzkumných studiích jednotlivé škály používány nezávisle

na sobě. V České republice existuje překlad jednotlivých testů, pro českou populaci ale nejsou vytvořeny normy a tato metoda pro zkoumání agresivity u nás není oficiálně dostupná.

The Aggression Scale

Škála agresivity Frankowského a Orpinasové (2001) je krátký a jednoduchý sebesuzovací nástroj, který podává informace o zjevných agresivních projevech. Skládá se z 11 položek a je koncipován pro středoškolskou mládež. Jednotlivé položky se dotazují na aktivity, které nejsou starší sedmi dní, a respondent volí odpověď na numerické škále od 0 do 6.

Autoři dokládají vysokou vnitřní konzistenci nástroje, která byla také ověřována z hlediska genderu, etnicity, stupně školního vzdělávání (pro jednotlivé skupiny nabývá Cronbach alfa od .86 do .88). Pro celou metodu uvádí autoři koeficient Cronbach alfa .88. Test-retestová reliabilita potvrzuje stabilitu metody v čase (Frankowski, & Orpinas, 2001). V Česku tato škála agresivity není oficiálně přeložena a používána.

The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ)

Raine s kolektivem v roce 2006 popisuje nově vytvořený nástroj pro děti a dospívající, který se zaměřuje na posouzení dvou forem agrese – proaktivní a reaktivní. Proaktivní agresi autoři pojí s iniciováním rvaček, taktikou silné ruky, delikvencí, slabou školní motivovaností aj. Reaktivní agresi autoři u jedinců popisují v souvislosti s impulzivitou, hostilitou, sociální anxiétou, absencí blízkých přátel aj. Celkem se nástroj skládá z 23 otázek (proaktivní agrese – 12 položek, reaktivní agrese – 11 položek), pro jejichž vyplnění autoři uvádí čas přibližně 3 minuty (Raine et al., 2006). Jedná se tedy o rychlý orientační nástroj, který může být vhodný pro rozlišení toho, zda agresivní projevy jedince jsou pouze odezvou na provokující okolnosti, či vychází z jeho iniciativy. Pro české prostředí není metoda oficiálně dostupná.

The Impulsive/Premeditated Aggression Scale (IPAS)

Mezi světově rozšířené, ale poměrně mladé nástroje patří také Škála impulzivní a promyšlené agrese. Jedná se o 30položkový sebesuzující dotazník, vytvořený odborníky pod vedením Stanforda v roce 2003. Dotazník rozpoznává dvě formy agrese, přičemž první z nich se nazývá *impulsive aggression* (impulzivní agrese), kterou lze vystihnout jako napjatou agresivní odpověď na provokaci s malou kontrolou chová-

ní. Druhý faktor, nesoucí název *premeditated aggression* (promyšlená agrese), se zaměřuje na agresivní projevy, které jsou plánované nebo záměrně vykonané a které nejsou spontánní nebo související s neklidem či rozrušením. Škála má velice časté využití u klinického vzorku, její validizace proběhla například v USA (Mathias, Stanford, Marsh, Frick et al., 2007), Mexiku (Romans, Fresán, Senties et al., 2015) nebo v Dánsku (Kuyck, de Beurs, Barendregt, & van den Brink, 2013). Přes široké rozšíření tohoto nástroje a dobré psychometrické vlastnosti není v ČR zaveden a používán.

Moral Attitudes Toward Aggression Questionnaire (CAMA)

V originále se dotazník nazývá „Cuestionario sobre Actitudes Morales ante la Agresión“, z čehož vznikl i akronym CAMA. Nástroj byl zkonstruován Lagerspetzem Wesmanem v roce 1980, následně ho v roce 1985 revidoval Ramírez a Folgado a v roce 2001 Andreu (in Ramírez, & Andreu, 2005). Metoda se zaměřuje na posouzení přístupu k interpersonální agresi v různých situacích z hlediska pozorovatele. Položky popisují rozličné agresivní činy různé kvality a intenzity, od mírné až po nejškodlivější, celkem se jedná o 62 otázek. Nástroj zahrnuje osm kategorií agresivních projevů, patří mezi ně například bití, kopání, rozzlobený křik aj. Nástroj patří také k široce rozšířeným metodám, jeho administrace proběhla v mnoha zemích a odlišných kulturách (např. Finsko, Japonsko, Írán, Polsko nebo Kanada), ale nešlo o standardizace samotné metody (Ramírez, & Andreu, 2005).

Anger Situation Questionnaire (ASQ)

Dotazník ASQ přináší na základě sebeposouzení informace o sklonech k hněvu. Nástroj byl vytvořen Van Goozenem a jeho kolegy v roce 1994 s cílem měření dispozice k hněvu u žen. Metoda se zaměřuje na zkušenosti s hněvem a na jeho expresi, a to buď asertivní, nebo agresivní cestou. Respondentům jsou představeny různé typy situací a při představě reakce na ně mají zvolit jednu z pěti odlišných emočních odezev (Van Goozen, Frijda, Kindt, & Van De Poll, 1994). Ramírez a Andreu (2005) ale uvádějí, že jde spíše o scénář nástroje než o měření reálné zkušenosti s hněvem. Autoři dále také zdůrazňují, že metoda měří hněvivou reakci ve vztahu ke standardním provokujícím situacím, respondent tak nemusí zaznamenat, co by opravdu dělal, ale spíše co cítí, že by dělat měl.

State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI)

Inventář vytvořil Spielberger v roce 1988, v Česku byl nástroj poprvé experimentálně validizován Stuchlíkovou, Manem a Spielbergerem v roce 1994 a je možné se s ním setkat pod názvem Inventář hněvu jako stavu a rysu a jejich výrazu. V roce 2003 zmínění autoři metodu doplňují a revidují.

Inventář STAXI se zaměřuje na posouzení hněvu jako stavu a jako rysu, čemuž odpovídají i dva faktory (v původní verzi nazvané State-Anger, Trait-Anger). Hněv z hlediska stavu je dle autorů definován jako „*struktura podmínek, sestávající ze subjektivních pocitů napětí, rušení, iritace a vzteku, doprovázeného aktivací autonomního nervového systému*“ (Stuchlíková, Man, & Spielberger, 1994, s. 221). Hněv jako rys odpovídá „*reprezentaci interindividuálních rozdílů v dispozičním sklonu osob vnímat široké spektrum situací jako rušivé nebo frustrující a reagovat v takovéto situaci zvýšením stavu hněvu*“ (Stuchlíková, Man, & Spielberger, 1994, s. 221).

Metoda obsahuje 44 položek a vyznačuje se dobrými psychometrickými vlastnostmi, Cronbachova alfa v při první české administraci odpovídala hodnotě .87 (Stuchlíková, Man, & Spielberger, 1994). Přestože došlo k překladu a následně k validizačním krokům, nebyla dosud metoda v ČR oficiálně vydána.

Škála hněvivosti a nahněvanosti (ŠHaN)

Škála hněvivosti a nahněvanosti je českým překladem původní americké škály vytvořené Spielbergerem a kolektivem, která byla publikována v roce 1980 s názvem Scale-Trait Anger Scale (STAS). Nástroj se skládá ze dvou částí – první z nich (forma x – 1) se zaměřuje na hněv jako aktuální emoční stav, druhá složka (forma x – 2), označovaná také jako hněvivost, je orientována na posuzování emočního nastavení trvalejšího rázu. Celkem každou subškálu sytí 15 položek, na které dotazovaní volí odpověď ze 4 možností. Dohromady je možné v každém faktoru získat 15 až 60 bodů (Müllner, Šebej, & Farkaš, 1990). Reliabilita celkové škály posuzovaná na základě Cronbachovy alfy dokládá její spolehlivost – Spielberger uvádí hodnotu .86, u slovenské populace byl zjištěn koeficient .79 (Müllner, Šebej, & Farkaš, 1990) a v českých podmínkách dosahuje hodnoty .89 (Dolejš et al., 2014). Metoda je v ČR dostupná, existují normy pro ženy i muže, ale také pro obě složky nástroje (x – 1, x – 2), a je tedy možné jednotlivé oddíly použít samostatně (Müllner, Šebej, & Farkaš 1990).

Multidimenzionální škála hněvu (MŠH)

Škála vychází ze strukturovaného dotazníku The Multidimensional Anger Inventory (MAI), který vytvořila Siegelová v roce 1986. Tento nástroj zkoumá víceúrovňovou povahu hněvu. Autorka dokládá adekvátní test-retestovou reliabilitu ($r = .75$) a vysokou vnitřní konzistenci (Cronbach alfa pro dva vzorky odpovídal .84 a .89). Nástroj obsahuje 5 faktorů – anger-arousal (vzbuzení hněvu), range of anger-eliciting situations, (rozsah situací vyvolávajících hněv), hostile outlook (hostilní orientace), anger-in (hněv orientovaný dovnitř), anger-out (hněv orientovaný navenek). Respondenti volí odpověď na jednotlivá tvrzení na škále od 1 do 5 (Siegel, 1986). O adaptaci metody včetně její validizace na Slovensku se zasadil Výrost v roce 1996. V českém prostředí tento nástroj v současnosti dostupný není.

Indikátory agrese, agresivity a hněvu v psychodiagnostických metodách

Část této kapitoly se zaměří pouze na určité faktory či dimenze, které jsou součástí metod se širším zaměřením než jenom na agresivní tendence.

Freiburský osobnostní dotazník (FPI)

První verze Freiburského osobnostního dotazníku vznikla v roce 1963 za spolupráce Fahrenberga, Selga a Hampela, konečnou verzi autoři představili v roce 1970. FPI (v ČR také užívána zkratka FOD) je vícedimenzionální osobnostní dotazník, který se snaží postihnout trvalejší osobnostní dimenze osobnosti. Z nich následně pro popis vybíráme hlavní tři dimenze související s agresivitou. První z nich je spontánní agresivita, jejíž rozpětí se pohybuje od spontánně agresivní, emocionálně nevyspělý, po neagresivní, kontrolující se. Další škála – reaktivní agresivita – posuzuje jedince v rozmezí od reaktivní, agresivní, až po poddajný, umírněný. Poslední škálou, kterou považujeme za nutné zmínit, je vzrušivost. Charakterizovat jedince na této škále lze od vzrušivého, lehce frustrovaného až po klidného. Metoda se vyskytuje ve třech formách dle jejího rozsahu a v závislosti na něm administrace zabere přibližně 20–50 minut. Použití FPI je možné od 15 let (Svoboda et al., 2013). Dotazník byl standardizován pro československou populaci Kollárikem, Poliakovou a Ritomským v roce 1984.

Škála sebehodnocení dítěte PAQ

Škála sebehodnocení dítěte vychází z Rohnerovy Personality Assessment Questionnaire (1978), jejímž cílem je prostřednictvím sebesouzení zmapovat 7 osobnostních dispozic, z nichž jednou je hostilita a agrese. Škála je určena jak pro děti (od 7 do 11 let), tak existuje jednotná verze i pro adolescenty a dospělé s celkovým počtem 42 položek (Rohner, 1978). V ČR byla metoda upravena Matějčkem a Vágnerovou (1992) a je součástí Rohnerovy rodinné diagnostiky.

Skríningový dotazník pro dospívající zaměřený na problémové oblasti (POSIT)

Metoda cílí na rizikové chování adolescentů ve věku 12–15 let. V originále její název zní Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers. Testový nástroj se skládá ze 139 položek, které se dělí do 10 funkčních oblastí. Do češtiny byl POSIT adaptovaný v roce 2013 Charvátém, Dolejšem, Komárkovou, Skopalem a Vavrysovou. Škála zaměřující se na agresivitu je v metodě označena jako Agresivní a delikventní chování, sytí ji 16 otázek (Dolejš et al., 2014).

Personality Assessment Inventory (PAI)

Morey (1991) vytvořil osobnostní inventář obsahující 344 položek, které se zaměřují na specifické individuální charakteristiky, jež mohou mít potencionální vztah k plánování léčby, diagnózám a psychopatologii. Celkem nástroj zahrnuje 22 škál, z nichž se jedna orientuje na agresi (Aggression AGG). Konkrétně se škála zaměřuje na charakteristiky a postoje spojené s hněvem, asertivitou, hostilitou a agresí (Morey, 1991) a bývá velice často těžištěm pro výzkum v soudnictví a nápravných zařízeních (Hendry, Douglas, Winter, & Edens, 2013).

Existuje řada dalších diagnostických nástrojů, v rámci nichž se můžeme s posuzováním agresivity setkat, zmínili jsme pouze určitý výběr, a to s ohledem na metody dotazníkové. Mimo uvedené metody výše se na agresivitu zaměřuje například také Aggression Scale (Larsen, 1970), škála Aggression v Multidimensional Personality Questionnaire (Tellegen, 1982) nebo škála Aggressive Behaviors v Youth Self-Report (Achenbach, & Rescorla, 2001). K měření agresivních sklonů se nevyužívají pouze sebesouzovací metody, tedy dotazníky, ale mezi další relevantní přístupy k posuzování agresivních tendencí patří také metody projektivní.

Projektivní metody jsou založeny na projekci, což je proces, v rámci něhož testovaná osoba připisuje obsahy svých duševních procesů ostatním objektům (lidem, zvířatům, rostlinám aj.). Projekce se tedy zakládá na externalizaci chování. Projektivní metody staví jedince před podnětovou situací, která je značně neurčitá a málo strukturovaná (Svoboda et al., 2013). Mezi užívané projektivní nástroje pro zkoumání agresivity patří například Rorschachův test, Tematický apercipční test nebo Hand test. Agresivitu lze posuzovat také prostřednictvím objektivních posuzovacích stupnic či na základě klinických metod, touto oblastí se ale dále zabývat nebudeme.

Pokládáme za důležité se vývojem nástrojů pro měření agresivity zabývat a stále je zdokonalovat, jelikož měření agresivních aktivit z interpersonální perspektivy může přispět k efektivní kontrole negativních lidských projevů a na základě toho k eliminaci jejich důsledků v podobě zranění, poškození či ublížení.

4 / Agresivita ve výzkumných projektech

LUCIE VAVRYSOVÁ

Na agresi a agresivitu lze pohlížet z několika úhlů pohledu, a to dle vzniku i projevů agresivního chování. Agresivní chování může mít psychosomatické, geneticko-organické, neurologicko-psychologické, sociální či vývojové aspekty vzniku. Projevem mohou být negativní vývojové a sociální změny i negativní změny v prostředí dítěte. Agresivní chování je jedním z projevů rizikového chování a díky této spojitosti je agresivní chování součástí studií zabývajících se rizikovým (Marková, 2008; Novotný, & Okrajek, 2012) či antisociálním chováním (Blatný et al., 2006). Nacházíme však i studie zaměřené přímo na agresivitu (Csémy, Hrachovinová, Čáp, & Starostová, 2014; Vagos, Rijo, & Santos, 2014; Coyne, 2016 aj.). V následující části popíšeme nejprve výzkumy v rámci České republiky, na které navážeme výzkumy provedenými v zahraničí.

V českém prostředí je většina výzkumných šetření k agresivitě provedena v rámci diplomových či bakalářských prací a ostatní formy příspěvků velmi obtížně hledáme. Nejprve tedy popíšeme výzkumy zaměřené přímo na agresivní chování adolescentů v České republice a postupně přejdeme k zahraničním studiím, kterých je o poznání více.

Jedním z mála českých výzkumů, který se tomuto tématu věnuje, je právě výzkum Csémyho a kol. (2014), kteří se zaměřili na oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a školního prostředí, jež jsou uváděny jako relevantní ve vztahu k agresivnímu chování. Každá ze zmíněných oblastí byla rozvedena do dalších proměnných. Použitou metodou výzkumu byl dotazník, který obsahoval krátkou formu Škály agresivity Busse a Perryho (Bryant, & Smith, 2001), Inventář problémového chování (Windle, 1993) a otázky vlastní konstrukce. Otázky byly formulovány tak, aby zahrnovaly všechny vybrané oblasti vztahující se k agresivnímu chování. Dotazník vyplnilo celkem 3 165 žáků, z toho 1 654 (52,3 %) chlapců. Průměrný věk žáků byl 13,9 roku. Autoři práce zjistili, že nejrozšířenější je verbální agrese, kdy 69,5 % chlapců a 57,2 % dívek z výzkumného souboru se chovalo hrubě či nadávalo druhým. Ohledně prudkých hádek se jednalo o 57,9 % chlapců a 58,0 % dívek. Fyzická agrese byla zaznamenána u 60,2 % chlapců a u 22,2 % dívek z výzkumného souboru. V oblasti fyzické agrese byli jedinci dotazováni i na agresivitu, a to ve škole nejen vůči spolužákům, ale i vůči

učitelům, přičemž k učitelům se hrubě chovalo 44,2 % chlapců a 33,6 % dívek, napadení učitele uvádí 7,9 % chlapců a 4,0 % dívek, což znamená, že ze souboru 3 165 žáků napadlo učitele 191 z nich, z toho 60 dívek. Autoři rozčlenili žáky do tří skupin dle výsledné agrese, a to na: „nízká a průměrná úroveň, zvýšená úroveň a vysoká úroveň“. Do kategorie „nízká a průměrná úroveň“ spadá celkem 2 650 žáků a do kategorie „zvýšená úroveň“ 311 žáků. Poslední kategorie „vysoká úroveň“ zahrnuje celkem 204 žáků, z toho 59 dívek a 145 chlapců. V těchto kategoriích se zaměřili na prediktory a rizikové faktory pro agresivní chování, kdy rizikovým faktorem pro zvýšenou či vysokou agresivitu v oblasti rodiny je špatný vztah k otci i matce, volná pravidla v domácnosti, nižší míra kontroly a užívání tělesných trestů v rodině. Pro oblast vrstevnických vztahů se jako rizikové jeví trávení času s partou ihned po škole a také o víkendech. Dále také nižší oblíbenost ve třídě a stejně tak nižší společenskost jsou dalším rizikovým faktorem pro vyšší agresivitu. Je to dáno tím, že zbytek třídy je často nízce či průměrně agresivní a spolužáků se zvýšenou či vysokou agresivitou se bojí či jejich chování považují za nevhodné. Poslední oblastí, na kterou se Csémy a kolektiv (2014) zaměřili, je školní prostředí. Z jejich poznatků vyplývá, že agresivnější jedinci považují školu za místo, kde se jim nelíbí a kam chodí neradi. Stejně tak chování učitelů vůči nim popisují jako nespravedlivé a že od nich mají učitelé vyšší očekávání než od ostatních, což může souviset s následnou frustrací a sníženým sebevědomím při neschopnosti či nemožnosti těmto nárokům dostát. Výsledky výzkumu Csémyho a kolektivu (2014) mohou být prospěšné pro predikci a prevenci agresivního chování ve škole, kdy je možné některé z rizikových faktorů agresivity pozorovat ještě před aktivním vypuknutím agresivního chování.

Za další výzkum realizovaný v České republice věnující se i agresivnímu chování může být považována studie HBSC (Health Behaviour in School-aged Children). Jedná se o mezinárodní zprávu o zdraví a životním stylu dětí a školáků ve 42 zemích světa. Studie se zabývá i násilným chováním a srovnává Českou republiku, Slovenskou republiku, Maďarsko, Polsko a Ukrajinu (Madarasová Gecková, Dankulincová, Sigmundová, & Kalman, 2016). V této studii je za agresivní chování považováno násilné chování ve formě rvaček, šikany a kyberšikany. Všechny vyjmenované země jsou v četnosti rvaček mezi chlapci v desítku zemí s nejčastějším výskytem (ze 42 zemí). Čeští žáci byli obětmi i aktéry šikany méně často než v ostatních sledovaných státech a v celkové studii se zařadili do desítky s nejnižším výskytem. Studie se zabývá i dalšími tématy (pohybová aktivita, volný čas, vrstevníci, rodina aj.) a srovnává je ve všech 42 sledovaných zemích.

Od mezinárodní studie přejdeme postupně opět k jednotlivým zahraničním státům. Jako první se budeme věnovat výzkumu provedenému ve Španělsku (Rey Peña,

& Extremera Pacheco, 2012). Výzkum je zaměřen na fyzickou a verbální agresivitu a její souvislost s depresí v adolescenci s využitím kognitivně emočních regulačních strategií, které sestavil Garnefsky a jeho kolegové (2001; in Rey Peña, & Extremera Pacheco, 2012) jako systematické a konceptuální rozdělení copingových strategií. Autoři strategií uvádějí, že se nejedná o běžné copingové strategie, ale že tyto strategie mohou být měněny pomocí psychoterapie, školních programů aj. Jedná se o sebeobviňování, obviňování druhých, uvedení do souvislostí, životní pesimismus, hloubání, pozitivní změnu zaměření, pozitivní přehodnocení, přijetí a zaměření se na plánování.

Rey Peña a Extremera Pacheco (2012) se zaměřili na tyto copingové strategie, depresivitu a fyzickou a verbální agresi a jejich souvislosti. Do výzkumu zahrnuli 248 adolescentů ve věku 11 až 18 let ($M = 13,99$, $SD = 1,6$). Šlo o 116 chlapců a 132 dívek, kteří docházeli do různých škol. Byly využity tři dotazníky, prvním z nich je Short Cognitive Emotion Regulation Questionnaire (Garnefski, Kraaij, 2006; in Rey Peña, & Extremera Pacheco, 2012). Jde o 18položkový dotazník s 9 škálami. Škály odpovídají výše zmíněným copingovým strategiím. Druhým dotazníkem byl The Children's Depression Inventory: Short Version, který má 10 sebehodnoticích položek orientovaných na symptomy deprese. Poslední škálou je Physical and Verbal Aggression Scale autorů Caprara a Pastorelli (1993; in Rey Peña, Extremera Pacheco, 2012). Škála obsahuje 20 položek, které hodnotí chování dítěte či adolescenta a jeho úmysl ublížit druhému, a to nejen fyzicky, ale i verbálně. Výsledky výzkumu ukazují, že nejčastěji používanou strategií u adolescentů je pozitivní přehodnocení a nejméně užívanou je obviňování druhých. Mezi nejvýznamnější prediktory úrovně deprese u celého vzorku bylo přijetí, životní pesimismus a hloubání. Tyto strategie byly prediktorem i pro chlapce, a to v 18 %. Pro dívky byly nejvýznamnějším prediktorem sebeobviňování a životní pesimismus, a to ve 26 %. Stejně tak byla provedena analýza pro fyzickou a verbální agresi, za zajímavé považujeme, že pro dívky nebyla ani jedna z devíti strategií signifikantní. Pro chlapce a celý vzorek byly jako prediktory k verbální a fyzické agresi strategie sebeobviňování a hloubání. Bylo provedeno i šetření rozdílů mezi pohlavími. Autoři výzkumu zjistili, že dívky častěji než chlapci jako strategii zvládání využívají hloubání a životní pesimismus. Při srovnání deprese, fyzické a verbální agrese zjistili, že dívky vykazují více depresivních symptomů než chlapci a naopak chlapci dosahují vyšších úrovní v agresivním chování. Výsledky výzkumu lze využít pro prevenci depresivního i agresivního chování u adolescentů se zaměřením na depresivní symptomy u dívek a agresivitu u chlapců. Stejně tak lze pracovat se strategiemi zvládání stresu u adolescentů.

S výzkumy zůstaneme i nadále ve Španělsku, kde se Barrio, Carrasco, Rodríguez a Gordillo (2009) zabývali prevencí agresivity v dětství a adolescenci. Zjišťovali,

zda je rozdíl mezi fyzickou a verbální agresí ve vztahu k pohlaví a věku. Výzkumu se účastnilo 1 107 dětí a adolescentů ve věku 8 až 17 let ($M = 11,10$). Výzkumu se účastnilo více dívek (55 %). Byly využity dva dotazníky, na zjišťování stylů výchovy otce a matky Children's Reports of Parental Behavior Inventory (CRPBI), který se skládá z 52 položek rozdělených do 6 faktorů prvního řádu a 3 faktorů druhého řádu, kdy tyto faktory druhého řádu jsou součástí výzkumné studie – jedná se o komunikaci/náklonnost, ovládání, nepřátelství/zanedbání. Spolehlivost metody je .70 a .86. Druhou použitou metodou je škála de Agresividad Física y Verbal (AFV; & Caprara Pastorelli, 1993; in Barrio et al., 2009), který se skládá z 20 položek zaměřených na agresivitu, 8 z nich na agresivitu fyzickou, 9 na agresivitu verbální a zbylé položky jsou kontrolní. Při výsledcích dělených dle pohlaví autoři zjistili, že muži vykazují signifikantně vyšší stupeň nejen globální agresivity, ale i agresivity fyzické a verbální. Chlapci definují své otce jako méně komunikativní, více kontrolující a nepřátelštější, než jak je definují dívky. Autoři také zjistili, že se neliší výchovné styly mezi otci a matkami, avšak liší se v rámci sociálních vrstev. Nižší sociální vrstva vykazuje nižší afektivní komunikaci, vyšší řízení a vyšší nepřátelství. Stejně tak byl nepřátelský styl častěji vykazován v rozpadlých rodinách. Jako nejlepší prediktor agresivního chování se autorům jeví pohlaví, profese otce a rodinné vztahy či stav rodiny. Jako nejvlivnější autoři pokládají vliv otce na syna. Autoři (Barrio et al., 2009) v diskuzi poukazují na využití výsledků pro výuku dětí emocím. První problémy nastávají právě v dětství a rodiče by si měli uvědomit, že nejprve je potřeba změnit jejich nepřátelskost (hostilitu), což nás vede k tomu, že jako prevence agresivity nejlépe slouží harmonické soužití rodičů a harmonická interakce mezi dětmi a rodiči.

Navazujícím výzkumem je longitudinální studie zkoumající komorbiditu mezi depresivitou a agresivitou, jejich chronicitou a závažností u jedinců ve věku od 11 do 13 let (Gordillo, Barrio, & Carrasco 2012). Studium komorbidit depresivity a agresivity u adolescentů napomáhá stanovení neúčinnějších intervenčních strategií při určení diagnózy a předcházení symptomům. Výzkumu se účastnilo 525 studentů, z toho bylo 58,9 % žen, celý výzkum měl tři období. Výběr vzorku byl závislý na věku a pohlaví. Průměrný věk pro první měření byl 10,86, pro druhé období byl 11,86 a 12,86 pro třetí část výzkumu, se standardní odchylkou 1,54 pro každé období. Všichni účastníci byli rozděleni do pěti skupin, dle jejich výsledků v dotaznících agresivity a depresivity. Skupiny byly děleny následovně: 1) deprese a celková agrese, 2) deprese, 3) fyzická agresivita, 4) verbální agresivita, 5) celková agresivita. Pro měření depresivity byl využit dotazník Children's Depression Inventory – Short version (CDI-S; Kovacs, 1992; in Gordillo et al., 2012) ve španělské verzi. Dotazník má pouze

10 položek, což autoři výzkumu považují za jeho výhodu. Cronbachova alfa dosahuje hodnot .71 až .74 v běžné španělské populaci (Barrio, Roa, Olmedo, & Colodrón, 2002; in Gordillo et al., 2012). Druhým dotazníkem byl dotazník na agresivitu fyzickou a verbální, který se skládá z 20 položek zaměřených právě na fyzickou a verbální agresivitu, a na agresivitu celkovou. Dotazník obsahuje několik kontrolních otázek pro ověření validity. Jako první výsledky uvádějí autoři signifikantní asociace mezi depresivitou a agresivitou. Největší souvislost byla ve věku 11 a 13 let mezi depresivitou a verbální agresivitou, ve 12 letech byla větší spojitost mezi celkovou agresivitou a depresivitou. Ve věku 11 let nebyla nalezena signifikantní významnost mezi depresivitou a fyzickou agresivitou, avšak ve věku 12 a 13 let již ano. Ve věku 12 let měla stejnou váhu fyzická i verbální agrese. Chronicita se objevuje u všech typů agresivity ve věku 11 až 13 let v agresivních odpovědích. Podobně je tomu i u depresivity, avšak pouze ve věku 11 a 12 let. U 13letých chronicita depresivity nedosahuje potřebných limitů. Komorbidita depresivity i agresivity je signifikantně vyšší u skupiny, kde byl již nalezen výskyt jak agresivity, tak depresivity, u skupiny s celkovou agresivitou oproti depresivní skupině a skupině verbálně agresivní. Obecně skupina s výskytem deprese i celkové agrese a depresivní skupina vykazují signifikantně vyšší závažnost než zbylé tři skupiny s agresivitou. Tento výzkum má velké využití v klinické praxi, kdy komorbidita mezi agresí a depresí je spojena s horším průběhem příznaků než při výskytu agrese či deprese samostatně, což může mít dopad i na odpověď na léčbu.

I další výzkum se zabývá španělskou populací a věnuje se vztahům mezi sociální reputací a relační agresí v adolescenci (Buelga, Musitu, & Murgui, 2008). Autoři popisují důležitost sociálního statutu mezi vrstevníky a spolužáky, přičemž právě pro adolescenci je typický vliv okolí a vrstevníků, a to například i na užívání drog, delikventní činy aj. Autoři také zdůrazňují, že existují úzké vazby mezi životní spokojeností a úzkostí či naopak nespokojeností se životem a vnitřními problémy jako například deprese, úzkost či nízké sebevědomí nebo s externími faktory, jako je užívání drog. Na základě těchto zkušeností z jiných výzkumů se autoři zaměřili právě na sociální reputaci a její vliv na agresivitu. Výzkumné studie (Buelga et al., 2008) se účastnilo 1 319 adolescentů, z toho 594 mužů a 725 žen ve věku 11 až 16 let (průměrný věk byl 13 let a 9 měsíců). Pro měření byly použity čtyři dotazníky, prvním byla škála spokojenosti se životem, která obsahuje 5 položek, dále škála osamělosti s 20 položkami, škála relační agrese s 12 položkami a škála sociální reputace, která měří reálné a ideální vnímání sociální reputace a obsahuje 15 položek. Z výsledků výzkumu lze určit, že vnímaná i ideální sociální reputace pozitivně koreluje s relační agresí. Ideální vnímání sociální reputace pozitivně koreluje s relační, reaktivní i instrumentální agresí. Dále také osamělost a životní

spokojenost jsou v negativní korelaci. Životní spokojenost negativně koreluje s několika formami relační agrese. Autoři také zjistili, že existuje statisticky významný vztah mezi vnímanou sociální reputací, ideální sociální reputací a relační agresí prostřednictvím proměnných, kterými jsou *samota* a *životní spokojenost*. Ideální reputace pozitivně koreluje s pocitem samoty a naopak vnímaná reputace je vůči samotě v negativní korelaci. Autoři (Buelga et al., 2008) zjistili, že chování, které je sociálně vyloučeno, je užitečnější pro chlapce než pro dívky a je tak chlapci využíváno častěji. Autoři výzkumem potvrzují, že agresivita či násilné chování souvisí s potřebou se zviditelnit a být populární či také s osobní nespokojeností a snahou tuto nespokojenost změnit právě pomocí agrese. Využít výsledky tohoto výzkumu je možné v prevenci agresivního chování, kdy při preventivních programech je vhodné zabývat se i vnímáním okolí a reálnými a ideálními představami o světě a životní spokojeností.

Další výzkum pochází od maďarských autorů Pika a Pinczése (2014), kteří zkoumali impulzivitu, depresi a agresivitu v adolescenci. Autoři výzkumu vycházejí převážně z teorií impulzivity. Příkladem může být například teorie Askénaziho a kol. (2003; in Piko, & Pinczés, 2014), kteří uvádějí, že impulzivní jedinci, pokud vykazují úzkost, jsou zároveň náchylní k agresivnímu chování. Dále také uvádějí úzkou souvislost mezi pohlavím, impulzivitou a agresivním chováním, kdy vyšších skóre dosahují muži (Campbell, & Munver, 2009; in Piko, & Pinczés, 2014). Autoři srovnávali impulzivitu spolu s agresivitou a depresivitou a prováděli analýzu i napříč pohlavími. Do výzkumu bylo zahrnuto celkem 413 participantů, z toho 57,4 % mužů. Věk studentů byl 15 až 20 let ($M = 17,3$, $SD = 1,2$), přičemž studentů starších 19 let bylo ve výzkumu pouze 7. Pro měření autoři využili celkem čtyři dotazníky. Prvním z nich byl dotazník pro měření depresivní symptomatiky Children's Depression Inventory (CDI), který byl upraven z Beckovy škály depresivity (BDI) (Kovács, 1992; in Piko, & Pinczés, 2014). U této krátké verze CDI byla Cronbachova alfa .75 a dotazník obsahuje celkem 27 otázek. Druhým, pro tuto monografii zajímavějším nástrojem byl Dotazník agresivity Busse a Perryho (Buss, & Perry, 1992), kdy se autoři výzkumu věnovali třem subškálám, fyzické, verbální a psychické agresí. Pro maďarskou adaptaci byla Cronbachova alfa pro fyzickou agresí .84, pro verbální agresí .76. Třetím dotazníkem byl dotazník přeložený do maďarštiny se škálami impulzivity, odvážnost a empatie. Jedná se o 69 položkový dotazník (Eysenck, & Eysenck, 1978; Eysenck, & Eysenck, 1980) s Cronbachovou alfou pro impulzivitu .78, pro odvážnost .83 a pro empatii .80. Posledním použitým dotazníkem byl General Self-efficacy Scale (Schwarzer, & Jerusalem, 1995; in Piko, & Pinczés, 2014), v českém jazyce užívaný jako Dotazník obecné vlastní efektivity. Jde o 10 položkový nástroj, který autoři výzkumu převeďli do maďarského jazyka. Pro ten-

to překlad byla Cronbachova alfa .82. Jako první se autoři zaměřili na hledání souvislostí mezi depresivní symptomatikou, agresivitou, impulzivitou, empatií, odvážností a self-efficacy. Analýzy byly prováděny odděleně pro chlapce a dívky. Jako první je popsána statistika dle pohlaví, kdy dívky vykazují více depresivní symptomatiky než chlapci. Mezi psychickou agresí (hostilitou) a agresí verbální nebyl nalezen rozdíl, naopak ve faktoru fyzické agrese dosahovali chlapci vyšších skóreů. Rozdíl mezi pohlavími nebyl ani v případě impulzivity a odvážnosti, ale dívky dosahují vyšších skóreů ve faktoru empatie a chlapci ve faktoru self-efficacy. Výsledky také ukazují korelační studie proměnných pro obě pohlaví zvlášť. U obou pohlaví byla nalezena pozitivní korelace mezi depresivitou a psychickou agresivitou (hostilitou) a negativní korelace mezi depresivitou a self-efficacy. U chlapců byla nalezena negativní korelace mezi depresí a odvážností. Pozitivní korelace u dívek byla nalezena u deprese a impulzivity, psychické agrese, verbální agrese a fyzické agrese. Pro obě pohlaví byla pozitivní korelace u verbální agrese a všech dalších typů agrese, impulzivity a odvážnosti. Verbální agrese také pozitivně korelovala se self-efficacy a psychická agrese (hostilita) negativně korelovala s impulzivitou u obou pohlaví. Autoři Piko a Pinczés (2014) pomocí vícenásobné regresní analýzy zjistili, že impulzivita je prediktorem všech typů agrese bez ohledu na pohlaví, stejně jako nedostatek empatie je prediktorem pro fyzickou agresí, navíc nedostatek empatie u dívek je i prediktorem verbální agrese a u chlapců prediktorem hostility. Obecně lze z tohoto výzkumu vyvodit závěry, že odvaha hraje u adolescentů menší roli s ohledem na depresivitu a agresivitu než impulzivita a empatie je negativním korelátem pro agresivní chování adolescentů a naopak self-efficacy je pozitivním korelátem pro agresivní chování, převážně fyzickou agresí. Výzkum je tak využitelný pro prevenci agresivního chování a jeho zjišťování pomocí impulzivity, empatie a dalších proměnných.

Dalším výzkumem, který se zabýval agresivitou, je „Propracování architektury agrese: model měření Buss-Perryho dotazníku agresivity“ (Bryant & Smith, 2001). Výzkum srovnával celkem 5 skupin studentů, kteří vyplnili dotazník agresivity, první tři skupiny vyplňovaly plnou, 29položkovou formu dotazníku a dvě skupiny vyplnily zkrácenou, 12položkovou formu vytvořenou autory výzkumu. První skupina se skládala z 307 amerických studentů (173 žen, 131 mužů a 3 osoby neuvedly pohlaví) s průměrným věkem 18,94 (SD = 1,21). Druhá skupina se skládala z 200 studentů (100 mužů) s věkovým průměrem 25,13 (SD = 6,17) a poslední skupina vyplňující 29položkový dotazník se skládala z 306 kanadských studentů (151 žen a 155 mužů) s věkem podobným první skupině. První skupina vyplňující zkrácenou verzi se skládala ze 171 amerických studentů (123 žen a 48 mužů) s průměrným věkem 18,35 (SD = 0,84) a poslední skupina se skládala ze 170 amerických studentů (124 žen a 46 mužů) s prů-

měrným věkem 18,64 ($SD = 1,57$). Položky zkráceného dotazníku jsou plně převzaty z plné verze, pouze pořadí několika otázek je přeházeno. Respondenti také namísto 5bodové škály odpovídají na škále 6bodové. Autoři porovnávali tento model i s dalšími škálami. Fyzická agrese byla srovnána se subškálou *napadení* z dotazníku hostility Busse a Durkeeové (1957; in Bryant, & Smith, 2001). Verbální agrese byla srovnávána se subškálou verbální hostility ze stejného dotazníku hostility jako u fyzické agrese. Škála hněvu byla srovnávána se škálou hněvu z dotazníku Multidimensional Anger Inventory (Siegel, 1986; in Bryant, & Smith, 2001) a poslední škála hostility byla srovnávána se škálou hostility Cooka a Medleyho (1954, in Bryant, & Smith, 2001). Dále srovnávali čtyři různé modely pro měření pomocí dotazníku agresivity – prvním je jednofaktorový model, kdy získáme pouze celkový skór agresivity, dále originál Busse a Perryho (čtyřfaktorový), následován hierarchickým modelem Busse a Perryho (čtyřfaktorový) a jako poslední, 27položkový model zahrnující fyzickou agresi, verbální agresi, hněv a redukovanou škálu hostility (čtyřfaktorový). Autoři zjistili, že pouze celkový skór agresivity má nepřiměřeně velkou chybu průměru a má neočekávaný rozptyl na absolutní i relativní úrovni, což napomáhá vícefaktorovým modelům dotazníku agresivity. Avšak ani originální či hierarchická verze Busse a Perryho neodpovídá plně zamýšlenému koncepčnímu rámci. Nejlépe tak vyšel model s upravenou škálou hostility. Při srovnání původní verze dotazníku a zkrácené verze zjistili, že zkrácená verze je korelacemi velmi podobná plné verzi. Faktory ve zkrácené verzi mají jen mírně nižší vnitřní konzistenci než ve verzi nezkrácené. Tímto výzkumem autoři posunuli výzkum agresivity a podali přehledný obraz pro několik forem dotazníků agresivity.

Poslední výzkum, který uvedeme, je Dotazník agresivity Busse a Perryho (1992). Dotazník vznikl jako kombinace původního dotazníku hostility Busse a Durkeeové (1957) s novými položkami. Celkově výzkum obsahoval 52 položek, z nich autoři pomocí faktorové analýzy určili 29 položek. Výzkumu se účastnilo celkem 1 253 studentů (612 mužů a 641 žen) ve věku 18 až 20 let. Participanti byli rozděleni do 3 skupin. U první skupiny bylo provedeno první šetření, kde byly určeny hlavní osy testu, kterými jsou právě fyzická a verbální agrese, hněv a hostility, u nichž se předpokládaly korelace. Po určení těchto os byl proveden průzkum u druhé a třetí skupiny. Vnitřní konzistence měřená pomocí Cronbachovy alfy je u fyzické agrese .85, u verbální agrese .72, u hněvu .83 a u hostility .77. Byly zjištěny rozdíly mezi pohlavími, kdy muži dosahují signifikantně vyšších skóre ve fyzické a verbální agresi a hostilitě. Výzkum přispěl ke vzniku celosvětově užívané metody pro měření agresivního chování.

V kapitole jsme uvedli několik výzkumů zabývajících se agresivitou u adolescentů při využití různých testových metod. Výzkumy agresivity jsou nejčastěji zaměřeny

právě na fyzickou a verbální agresi a doplněny dalšími faktory. Výzkumná šetření nám mohou sloužit pro inspiraci, ale i pro srovnávání v čase, kultuře i věku. Do popisu výzkumných metod jsme zařadili i longitudinální studii, která sleduje vývoj agresivity v adolescenci a napomáhá efektivnější predikci chování adolescentů jak ve školním prostředí, tak i mimo něj. Obecně lze tyto výzkumy využít také pro prevenci rizikového chování, kam jsou agresivní projevy řazeny.

5 / Agresivita u studentek a studentů českých gymnázií

MARTIN DOLEJŠ

Následující text, grafy a tabulky jsou vytvořeny na základě analýzy dat získaných v roce 2015 v rámci celé České republiky. Základním souborem byli studenti a studentky ve věku 15–19 let, kteří navštěvovali česká gymnázia. Celkově se dle Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy pro školní rok 2014/2015 jedná o 86 796 jedinců (MŠMT, 2015). Z celkového počtu 381 gymnázií, která jsou v ČR zřizována, bylo náhodným kvótním výběrem do výzkumu zahrnuto 30 gymnázií, a to poměrově dle počtu studentů v jednotlivých krajích. Výsledný výběrový soubor zahrnuje 2 387 respondentů se zastoupením každého kraje ČR, z nichž je 1 419 dívek (59,45 %) a 968 chlapců (40,55 %). Výzkumný soubor tvoří 2,75 % jedinců ze sledované populace. Průměrný věk studentů i studentek byl 17 let (tab. 1), nejpočetnější skupinou byli 16-, 17- a 18letí a tito studenti navštěvovali 1. až 3. ročník vyššího stupně vzdělávání (tab. 2).

Tab. 1: Věk respondentů dle pohlaví

Pohlaví	N platných	Průměr	Minimum	Maximum	Sm. odch.
Chlapci	968	17,02	15,00	19,00	1,05
Dívky	1419	16,94	15,00	19,00	1,05
Chlapci a dívky	2387	16,97	15,00	19,00	1,05

Tab. 2: Rozdělení dle školních ročníků

Proměnné	1. ročník	2. ročník	3. ročník	4. ročník	N celkem
N G	778	756	663	190	2387
N % z celého souboru	32,59	31,67	27,78	7,96	

Tab. 3: Rozdělení výběrového souboru dle krajů

Územní celek	Kód kraje	Četnost VS	Relativní četnost VS v %	Četnost ZS	Relativní četnost ZS v %	VS ze ZS %
Hlavní město Praha	CZ10	277	11,60	14766	17,01	1,88
Středočeský kraj	CZ20	204	8,55	7800	8,99	2,62
Jihočeský kraj	CZ31	211	8,84	5240	6,04	4,03
Plzeňský kraj	CZ32	21	0,88	3742	4,31	0,56
Karlovarský kraj	CZ41	114	4,78	2012	2,32	5,67
Ústecký kraj	CZ42	119	4,99	5560	6,41	2,14
Liberecký kraj	CZ51	74	3,10	2819	3,25	2,63
Královéhradecký kraj	CZ52	237	9,93	4668	5,38	5,08
Pardubický kraj	CZ53	175	7,33	4074	4,69	4,30
Kraj Vysočina	CZ61	161	6,74	4249	4,90	3,79
Jihomoravský kraj	CZ62	272	11,40	10482	12,08	2,59
Olomoucký kraj	CZ71	178	7,46	5601	6,45	3,18
Zlínský kraj	CZ72	65	2,72	5539	6,38	1,17
Moravskoslezský kraj	CZ80	279	11,69	10244	11,80	2,72
Česká republika	CZ	2387	100,00	86796	100,00	2,75

Studenti a studentky, kteří byli zapojeni do tohoto projektu, docházeli do prvního, druhého, třetího či čtvrtého ročníku střední školy označované jako gymnázium. V tabulce 3 jsou informace o zastoupení studentů a studentek v jednotlivých krajích. Při bližším prostudování tabulky zjišťujeme, že v některých krajích byli studenti zastoupeni procentuálně stejně, jako je to v celé populaci, příkladem může být Středočeský kraj nebo Moravskoslezský kraj. V jiných krajích bylo studentů ve výzkumném souboru více či méně, než je to ve sledované populaci, z velké části je to dáno

ochotou vedení škol spolupracovat na tomto výzkumném projektu. Méně studentů a studentek ve výběrovém souboru bylo například v Plzeňském kraji nebo v hlavním městě Praha, opakem je Jihočeský nebo Olomoucký kraj.

Škála agresivity Dolejš, Suchá a Skopal

Autoři Škály agresivity Dolejš, Suchá a Skopal zkonstruovali konečnou verzi dotazníku obsahující 30 položek z rozsáhlejšího seznamu tvrzení a z vícenásobné administrace. Tým pracoval na samotném počátku s metodou BPAQ (Buss, & Perry, 1992), tento dotazník testovali v několika pilotních i celorepublikových studiích (Dolejš et al., 2014; Skopal et al., 2014). Jedná se o metodu, kterou výzkumný tým převzal a vytvořil český ekvivalent, ale která je pořád jen překladem nástroje z jiné kultury, což určitě hraje svou důležitou roli – například v používání slov či v definici některých aktivit, tedy v možnosti odlišného chápání položek respondenty. Z těchto důvodů se členové týmu rozhodli vytvořit vlastní psychodiagnostický nástroj, který by dokázal měřit určité tendence k agresivnímu chování a byl určen pro českou populaci adolescentů. Došlo k rozsáhlé rešerši odborné literatury na téma lidské agresivity, agresivního jednání, verbální agresivity a příbuzných termínů. Na základě následné kvalitativní analýzy projevů agresivního chování bylo definováno více než 177 tvrzení, která obsahově vyjadřovala tendenci k agresivnímu chování (například: „Často uhodím nějakého spolužáka.“ nebo „Dovedu se tak navztekát, že něco vyhodím nebo rozbiji.“). Následnými dílčími výzkumnými projekty, sběry primárních dat a statisticko-matematickými analýzami bylo vydefinováno 30 položek, které sytí celkový skóre agresivního chování, přičemž každá položka patří do jednoho ze tří faktorů: a) fyzická agresivita, b) hněv a c) hostilita.

Při vymezení agresivity, můžeme vycházet z citace Americké psychologické asociace, která vnímá agresivitu (aggression) jako „*behavior, motivated by competitiveness, anger, or hostility, that results in harm to or destruction or defeat of others or in some cases, oneself*“ (APA, 2007, s. 30). Jak lze vidět, komponentami agresivity jsou hněv, nepřátelství, agresivní činy. Cílem agresivního jednání je zesměšnění, poražení, či zničení druhých (v některých případech může být agresor i oběť tatáž osoba). Buss a Durkeeová (1957) definovali inventář agresivního chování, který obsahoval termíny jako napadnutí, negativismus, nevole, podezřívání, verbální a nepřímá agrese a popudlivost. Při bližším označení chování se jedná o fyzické násilí, intriky, nenávist, nadávky, nepřiměřenou ironii, pomlouvání a další. Někteří autoři (Freud, Lorenz a další) vnímají agresivitu jako něco vrozeného, jiní se přikláníjí k reaktivní teorii (Seligman, Berkowitz, Dollard) a další říkají, že agresivita je naučené chování, získané v proce-

su socializace (Bandura, Walters). Agrese bude z části vrozenou predispozicí, která se v procesu socializace bude vyvíjet, a to ve směru rozvoje (společensky neakceptovatelné formy a míry) či útlumu (společensky akceptovatelné formy a míry). Vliv na vývoj budou mít zkušenosti z primární rodiny či zkušenosti, které jedinec nabývá ve skupinách vrstevníků či vlastním fungováním ve světě.

Škála agresivity Dolejš, Suchá a Skopal je škálou, která měří již vypsané ekvivalenty – hněv, hostilitu a fyzickou agresivitu. Vysoký celkový skóre v SADSS (jeden z měřených indexů) poukazuje na jedince, který využívá k obraně, k prosazení vlastních zájmů či k zábavě fyzickou agresivitu. Rychle se při interakci rozčílí a vnímá ostatní jako nepřátele, jako ty, kteří k němu nemají úctu a respekt. Agresivita je v úzkém vztahu s impulzivitou či tendencemi k rizikovým aktivitám (Dolejš et al., 2014). Častý výskyt agresivního chování lze pozorovat v kriminálních aktivitách, kdy pachatelé často při svých činech využívají agresivitu jako nástroj k obohacení či strategii zvládnutí určité situace (Dolejš, & Skopal, 2016). Agresivní jedinci jsou hostilní, nepřátelští a arogantní ke svému okolí, bez respektu ke svobodě druhých, k životu či ke společensky uznávaným hodnotám.

Prvním subfaktorem je fyzická agresivita, kterou lze definovat takto: „*Physical aggression is a type of aggression in which harm occurs through direct physical damage or threat of physical damage to another person and includes behaviors such as physical attacks and threats of physical attacks*“ (Crick, Casas, & Mosher, 1997, s. 580). Aktér realizuje fyzické aktivity, které zapříčiňují poškození jiné osoby, skupiny osob či věcí. Jedná se například o různé potyčky, bitky, které doprovází chvaty či kopy, a o případy, kdy jsou využívány nástroje jako například nože, tyče či pistole. Fyzická agresivita často končí fyzickým poškozením oběti, ale někdy i samotného agresora. Některé ataky jsou vedeny proti oběti v takové síle, že je nutné přivolat lékařskou pomoc. Například v roce 2015 zjistila Policie ČR 5 229 případů úmyslného ublížení na zdraví a 2 251 případů porušování domovní svobody, v obou případech je ve vysoké míře přítomná fyzická agresivita (Policie ČR, 2015). Faktor fyzická agresivita je sycen 12 položkami a počet získaných bodů v této subškále se pohybuje v rozmezí 12 až 48. Jedinec fyzicky zraňuje nebo poškozuje ostatní. Škála obsahuje například tyto výpovědi: „Když mě někdo uhodí, oplatím mu to ještě větší silou.“ nebo „Na obranu svých práv jsem schopen použít i násilí.“

Druhým subfaktorem je hněv, který vnímáme jako „*an emotion characterized by tension and hostility arising from such sources as frustration, real or imagined injury by another, or perceived injustice. It can manifest itself in behaviors designed to remove the object of the anger, or behaviors designed merely to express the emotion*“ (VandenBos, 2007, s. 53). Jedinec je určitým způsobem připraven projevit se agresiv-

ně. Hněv představuje „*emoční stav nebo podmínky, které se skládají z pocitů napětí, podrážděnosti, mrzutosti, otrávenosti, rozmrzelosti až zuřivosti a jsou doprovázené aktivací autonomního nervového systému*“ (Müllner et al., 1983, s. 9). Hněv je doprovázen mnoha fyziologickými reakcemi (hlubší respirace, zesílení kontrakcí srdce a další) a neverbálními signály (mračení se, výhrůžný postoj apod.). Hněv je obecně spojován s nenávistí, nepřátelstvím (Nakonečný, 2000) a hlavně je to komponenta agresivity (Buss, & Perry, 2002; Skopal et al., 2014). Hněv je v úzkém kladném vztahu s impulzivitou, nerozvážností a nenávistí (Dolejš et al., 2014). Subškála je tvořena 13 položkami, lze získat minimálně 13 bodů a maximálně 52 bodů. V dotazníku jsou například tato tvrzení: „Často mě dokáže někdo rozčítit.“ nebo „Často se u mě mění nálada.“

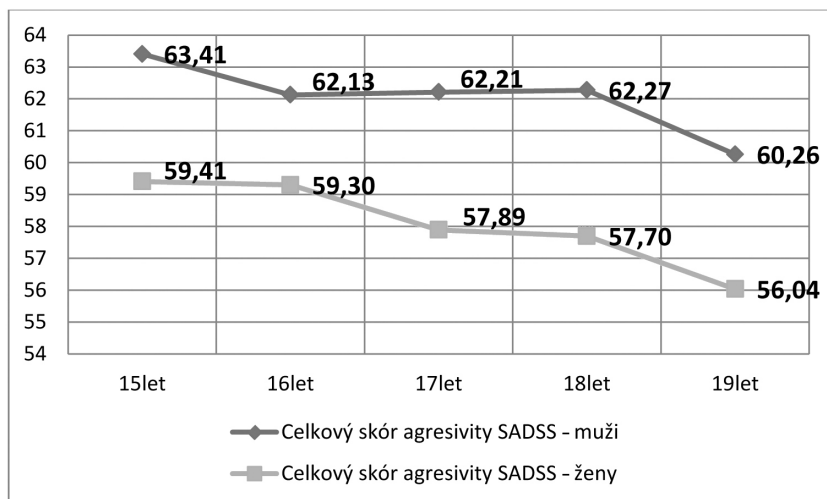
Třetím, posledním faktorem je faktor hostilita (hostility) neboli nepřátelství, které se projevuje v postojích, v citění či v chování: „*Hostility – the expression of unfriendliness or antagonism in action, feeling, or attitude*“ (VandenBos, 2007, s. 448). Hostilita se skládá z pocitů nepřátelství a nespravedlnosti a reprezentuje kognitivní komponentu chování (Buss, & Perry, 1992). Dle Dolejše a jeho spolupracovníků (2014) je hostilita v poměrně blízkém vztahu s impulzivitou (metoda: SIDS), agresivním komunikačním stylem (metoda: KS), negativní minulostí (metoda: ZPTI) a úzkostností (metoda: STAI), ve výrazném negativním statistickém vztahu s faktorem přívětivost (metoda: NEO-FFI) a s rozvážností (metoda: ŠORA). Subškála je sycena 5 položkami, maximální počet bodů, které může testovaná osoba získat, je 20 a minimální 5. Škála obsahuje položky tohoto znění: „Lidé ke mně nemají úctu.“ nebo „Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.“

Statisticko-matematické analýzy nám poskytly mnoho informací, například do jaké míry jsou čeští gymnazisté a gymnazistky agresivní nebo do jaké míry je agresivita spojena s dalšími osobnostními rysy nebo faktory anebo jak se agresivita vyvíjí u sledované populace. Nejslabším faktorem co do velikosti Cronbachovy alfy je faktor hostilita, kde byla naměřena hodnota .80. Nejvyšší hodnoty byly zjištěny v celkovém skóru agresivity a ve faktoru hněv (oba – .92). Cronbach alfa u fyzické agresivity byla na hodnotě .89.

Posuzovali jsme odlišnosti ve výsledcích mužů a žen. Významné rozdíly byly nalezeny ve faktorech fyzická agresivita, hněv a v celkové agresivitě, a to na hodnotě 0,001. Statisticky nevýznamný rozdíl byl u faktoru hostilita, ale přibližoval se k hodnotě $p = 0,05$. Statisticky zajímavé rozdíly mezi věkovými kohortami nebyly nalezeny. Podrobné informace přináší graf 1, kde je znázorněn vývoj agresivity (celkový skóre SADSS). U obou pohlaví můžeme pozorovat určitý klesající trend, který ukazuje, že u adolescentních gymnazistů dochází k určité redukci počtu agresivních a hostilních

aktivit. Chlapci v jednotlivých věkových kohortách dosahují o několik hrubých bodů vyšších hodnot než dívky. Tabulka 4 přináší podrobnější informace o jednotlivých faktorech, kohortách a pohlavích.

Graf 1: Vývoj celkové agresivity u dívek a chlapců vzhledem k věku

Tab. 4: Základní statistika faktorů a celkového skóru dle věku a pohlaví

Muži 15 let	N plat-ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	49	23,45	24	24	12	36	6,49
Hněv SADSS	49	28,86	29	Vícenás.	13	41	6,70
Hostilita SADSS	49	11,10	11	10	6	20	2,78
Celkový skóre agresivity SADSS	49	63,41	61	74	41	94	12,42

Muži 16 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	283	23,20	24	25	12	43	6,48
Hněv SADSS	283	28,08	28	27	13	47	7,54
Hostilita SADSS	283	10,90	11	10	5	20	2,64
Celkový skóre agresivity SADSS	281	62,13	63	64	31	101	13,54

Muži 17 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	301	22,80	22	Vícenás.	12	48	6,88
Hněv SADSS	301	28,36	28	27	13	52	8,07
Hostilita SADSS	302	11,18	11	10	5	20	2,93
Celkový skóre agresivity SADSS	300	62,21	62	Vícenás.	30	110	14,81

Muži 18 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	239	22,93	23	Vícenás.	12	48	6,88
Hněv SADSS	239	28,08	28	28	13	50	7,22
Hostilita SADSS	239	11,26	11	10	5	20	2,72
Celkový skóre agresivity SADSS	239	62,27	62	Vícenás.	31	113	13,31

Muži 19 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	82	22,24	22	13	12	43	7,57
Hněv SADSS	82	27,04	28	29	13	48	7,24
Hostilita SADSS	83	11,01	11	10	5	19	2,94
Celkový skóre agresivity SADSS	81	60,26	60	61	34	96	13,13

Agresivita u českých adolescentů

Ženy 15 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	95	18,52	17	12	12	44	5,53
Hněv SADSS	95	29,61	29	29	13	52	7,21
Hostilita SADSS	95	11,28	11	11	5	18	2,56
Celkový skóre agresivity SADSS	95	59,41	60	57	33	98	11,66

Ženy 16 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	446	18,65	17	12	12	47	5,80
Hněv SADSS	443	29,56	29	29	13	52	7,44
Hostilita SADSS	446	11,11	11	11	5	20	2,65
Celkový skóre agresivity SADSS	443	59,30	59	57	30	115	12,89

Ženy 17 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	416	17,83	16	12	12	42	5,66
Hněv SADSS	415	29,20	29	31	13	51	7,25
Hostilita SADSS	416	10,87	11	10	5	20	2,87
Celkový skóre agresivity SADSS	415	57,89	56	56	30	102	12,42

Ženy 18 let	N plat- ných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	347	17,88	17	12	12	37	5,38
Hněv SADSS	347	29,16	29	33	13	51	7,27
Hostilita SADSS	349	10,66	11	11	5	19	2,82
Celkový skóre agresivity SADSS	345	57,70	58	51	30	103	12,49

Ženy 19 let	N platných	Průměr	Medián	Modus	Min.	Max.	Sm. odch.
Fyzická agresivita SADSS	99	17,28	16	12	12	36	5,37
Hněv SADSS	99	28,55	29	Vícenás.	14	52	7,99
Hostilita SADSS	99	10,21	10	10	5	18	2,56
Celkový skóre agresivity SADSS	99	56,04	55	Vícenás.	34	99	13,06

Při hledání vztahů mezi jednotlivými faktory bylo zjištěno, že nejnižší hodnoty nabývá vztah celkového skóre k faktoru hostilita, kde $r = .53$ (tab. 5). Hněv a fyzická agresivita jsou ve velmi úzkém vztahu s celkovým skóre agresivity, a to $r > .80$. Nejtěsnější vztah je mezi fyzickou agresivitou a hněvem ($r = .46$). S hostilitou více souvisí hněv ($r = .37$) než fyzická agresivita ($r = .22$).

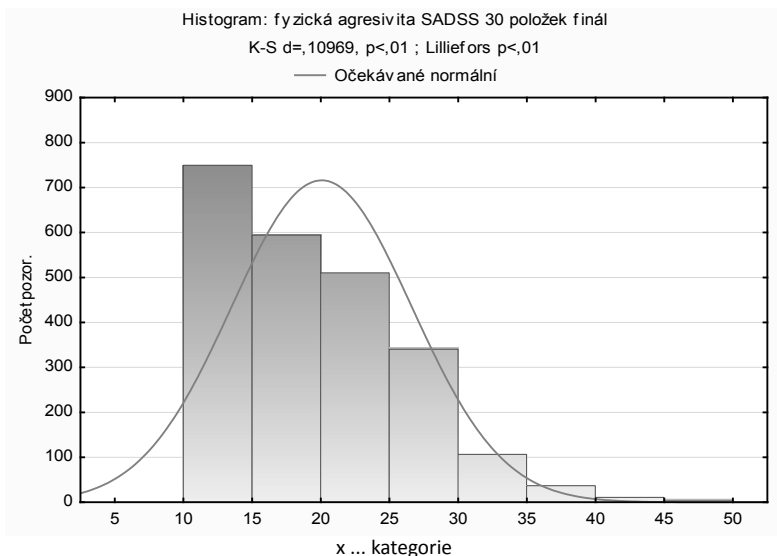
Tab. 5: Interkorelace mezi faktory a celkovým skóre SADSS

	Fyzická agresivita SADSS	Hněv SADSS	Hostilita SADSS	Celkový skóre agresivity SADSS
Fyzická agresivita SADSS	1,00	.46***	.22***	.80***
Hněv SADSS	.46***	1,00	.37***	.87***
Hostilita SADSS	.22***	.37***	1,00	.53***
Celkový skóre agresivity SADSS	.80***	.87***	.53***	1,00

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Při podrobnějším pohledu na faktor fyzická agresivita SADSS zjišťujeme, že křivka má strmé rozložení zleva, tedy výsledky respondentů, které přesahují +1SD, jsou u žen okolo 23 hrubých bodů a u mužů 30 bodů ve sledované škále. Položky sytí celý faktor v rozmezí $r = .58$ až $r = .73$, nad $r = .70$ je 6 položek a všechny korelace mohou být považovány za velmi významné (tab. 6). Rozložení adolescentů ve sledované subškále fyzická agresivita prezentuje graf 2.

Graf 2: Rozložení respondentů ve faktoru fyzická agresivita SADSS

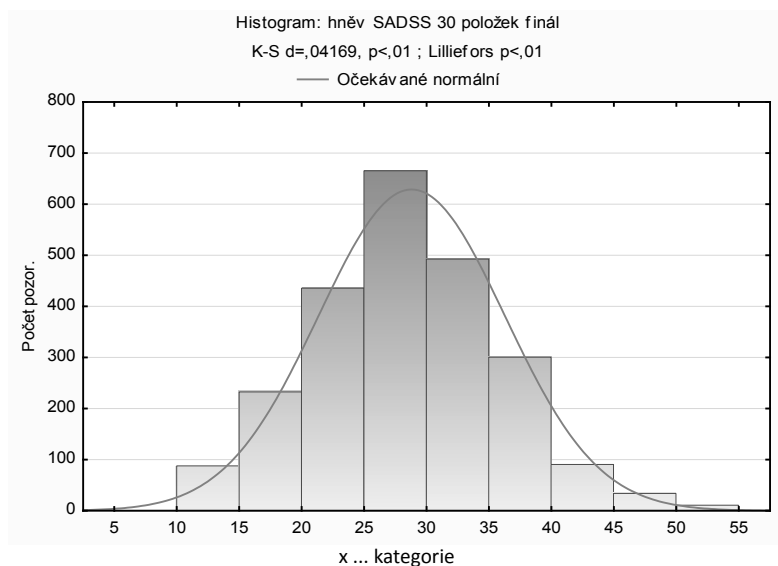
Tab. 6: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru fyzická agresivita SADSS

	Fyzická agresivita SADSS
Často uduhoduji nějakého spolužáka.	.58***
Mám v současnosti více důvodů používat násilí.	.66***
Když se mi někdo vysmívá, praštim ho.	.70***
Když mě někdo uduhoduje, oplatím mu to ještě větší silou.	.71***
Stává se mi, že při hádce někoho uduhoduji.	.69***
Když se naštvu, jsem schopný/á něco rozbít.	.70***
Na obranu svých práv jsem schopen použít i násilí.	.73***
Kdo mě vážně urazí, může počítat s fackou.	.68***
Mívám chuť do něčeho praštit nebo někoho uduhit.	.71***
Dovedu se tak navztekát, že něco vyhodím nebo rozbiji.	.69***
Někdy mám opravdu chuť vyvolat rvačku.	.70***
Raději někomu rozbít nos než být zbabělý.	.69***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Dalším faktorem, který byl analyzován, je hněv. Zde mohou respondenti dosáhnout minimálně 13 a maximálně 52 bodů, průměrná hodnota u dívek a chlapců se pohybuje mezi 27–30 body (tab. 4). Tento faktor je syčen 13 položkami, kdy vztah k celkovému skóru je vyšší než $r = .55$ a u 9 položek bylo naměřeno $r > 0,70$. Nejvyšší vztah s celkovým skórem faktoru hněv měla položka „Stačí málo a rozcílím se.“, kde vzájemná korelace dosáhla hodnoty $r = .80$. Graf 3 informuje o rozložení respondentů v tomto faktoru.

Graf 3: Rozložení respondentů ve faktoru hněv SADSS

Tab. 7: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru hněv SADSS

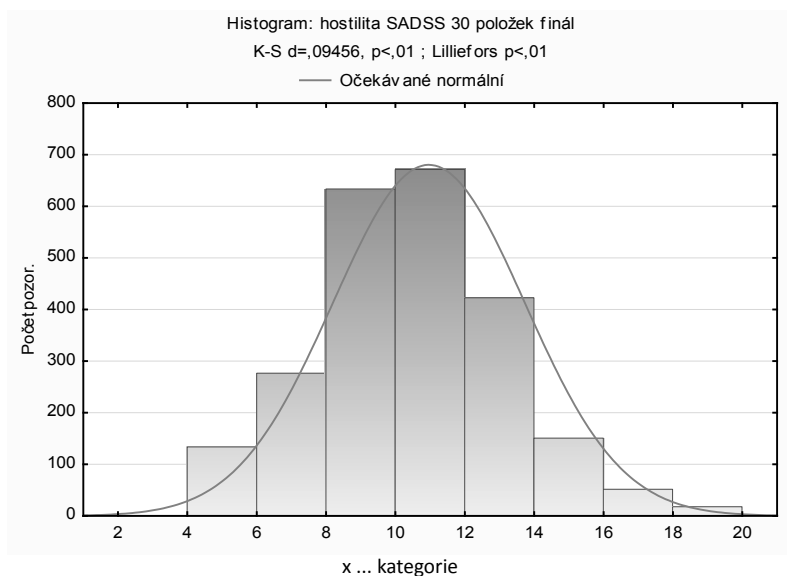
	Hněv SADSS
Nechám se lehce vytočit druhými.	.74***
Často se u mě mění nálada.	.64***
Když mě někdo rozcílí, mám problém se kontrolovat.	.71***
Jsem vznětlivý/á.	.78***
Bohužel patřím k těm, kteří se často rozzuří.	.78***
Často mě dokáže někdo rozcílit.	.76***

Často se na druhé rychle rozzlobím.	.77***
Dělá mi potíže ovládat své nálady.	.70***
Často se cítím rozčilený/á.	.73***
Když jsem rozčilený/á, potřebuji ihned ventilovat své pocity.	.55***
Často se cítím jako sud střelného prachu připravený bouchnout.	.67***
Když mám vztek, ztrácím někdy kontrolu nad svým chováním.	.68***
Stačí málo a rozčílím se.	.80***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Třetím faktorem Škály agresivity Dolejš, Suchá a Skopal je faktor hostilita. Faktor má jen 5 položek, ale u těchto pěti položek byly naměřeny vztahy k celkovému skóru faktoru vyšší než $r = .70$. V jednotlivých věkových kohortách jak u žen, tak i u mužů, osciloval průměrný dosažený skóre v tomto faktoru mezi 10–11 hrubými body (tab. 4).

Graf 4: Rozložení respondentů ve faktoru hostilita SADSS

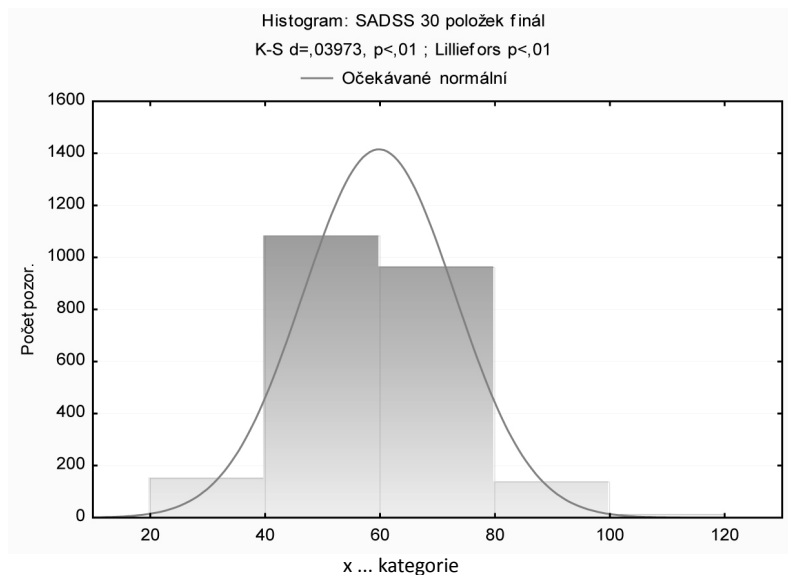
Tab. 8: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru hostilita SADSS

	Hostilita SADSS
Většina lidí je proti mně.	.71***
Lidé ke mně nemají úctu.	.73***
Lidé mě nechápou.	.77***
Mám pocit, že se mnou ostatní jednají „nefér“.	.76***
Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.	.76***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Protože dotazník SADSS měří i celkový skór, označovaný jako agresivita, byl také tento celkový faktor podroben statistickým analýzám, ale v této publikaci uvádíme jen některé z nich. Bližší informace přinese testová příručka k této metodě. V celkové agresivitě dosahovaly dívky okolo 58 bodů a chlapci okolo 62 bodů. Z výsledku lze vidět, že průměrná hodnota korelací se rovná $r = .56$. V nejslabším vztahu k celkovému skóru jsou položky „Lidé ke mně nemají úctu.“ ($r = .37$), „Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.“ ($r = .38$) a „Lidé mě nechápou.“ ($r = .39$). Na druhé straně položky „Když mě někdo rozčílí, mám problém se kontrolovat.“ ($r = .70$) a „Bohužel, patřím k těm, kteří se často rozzuří.“ ($r = .71$) systily celkovou agresivitu nejvíce (tab. 9). Následující graf 5 informuje o rozložení adolescentů v celkovém faktoru agresivita, přičemž nejvíce z nich získalo mezi 40 až 80 hrubými body.

Graf 5: Rozložení respondentů dle celkového skóru v SADSS

Tab. 9: Interkorelace jednotlivých položek k celkovému skóru SADSS

	Celkový skór agresivity SADSS
Většina lidí je proti mně.	.41***
Nechám se lehce vytočit druhými.	.58***
Často uhodím nějakého spolužáka.	.43***
Mám v současnosti více důvodů používat násilí.	.56***
Lidé ke mně nemají úctu.	.37***
Často se u mě mění nálada.	.52***
Když se mi někdo vysmívá, praštím ho.	.54***
Když mě někdo rozčílí, mám problém se kontrolovat.	.70***
Když mě někdo uhodí, oplátím mu to ještě větší silou.	.53***
Jsem vznětlivý/á.	.66***
Stává se mi, že při hádce někoho uhodím.	.57***
Bohužel patřím k těm, kteří se často rozzuří.	.71***

Když se naštvu, jsem schopný/á něco rozbít.	.64***
Lidé mě nechápou.	.39***
Často mě dokáže někdo rozčílit.	.65***
Na obranu svých práv jsem schopen použít i násilí.	.50***
Často se na druhé rychle rozzlobím.	.63***
Mám pocit, že se mnou ostatní jednají „nefér“.	.41***
Dělá mi potíže ovládat své nálady.	.58***
Kdo mě vážně urazí, může počítat s fackou.	.53***
Mívám chuť do něčeho praštit nebo někoho uhodit.	.64***
Často se cítím rozčilený/á.	.66***
Když jsem rozčilený/á, potřebuji ihned ventilovat své pocity.	.46***
Dovedu se tak navztekát, že něco vyhodím nebo rozbiji.	.64***
Často se cítím jako sud střelného prachu připravený vybuchnout.	.64***
Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.	.38***
Když mám vztek, ztrácím někdy kontrolu nad svým chováním.	.67***
Někdy mám opravdu chuť vyvolat rvačku.	.54***
Stačí málo a rozčílím se.	.67***
Raději někomu rozbít nos než být zbabělý.	.48***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Faktorová analýza potvrdila příslušnost jednotlivých položek k faktorům Škály agresivity Dolejš, Suchá a Skopal. Faktor hněv je tvořen 13 položkami, kdy faktorová zátěž je v rozmezí 0,54 až 0,80. Faktor fyzická agresivita má o položku méně a faktorová zátěž se pohybovala 0,56 až 0,74. Nejmenším faktorem co do počtu položek je hostilita, zde faktorová zátěž oscilovala mezi 0,68 až 0,75.

Tab. 10: Faktorová zátěž jednotlivých položek (varimax prostý)

	Hněv SADSS	Fyzická agresivita SADSS	Hostilita SADSS
Většina lidí je proti mně.	0,13	0,14	0,68
Nechám se lehce vytočit druhými.	0,75	0,02	0,11
Často uhodím nějakého spolužáka.	0,06	0,61	0,08
Mám v současnosti více důvodů používat násilí.	0,14	0,65	0,21
Lidé ke mně nemají úctu.	0,08	0,11	0,73
Často se u mě mění nálada.	0,61	-0,05	0,32
Když se mi někdo vysmívá, praštím ho.	0,13	0,72	0,05
Když mě někdo rozčílí, mám problém se kontrolovat.	0,62	0,37	0,09
Když mě někdo uhodí, oplátím mu to ještě větší silou.	0,11	0,71	0,02
Jsem vznětlivý/á.	0,78	0,15	0,03
Stává se mi, že při hádce někoho uhodím.	0,22	0,68	0,03
Bohužel patřím k těm, kteří se často rozzuří.	0,75	0,27	0,04
Když se naštvu, jsem schopný/á něco rozbít.	0,36	0,58	0,07
Lidé mě nechápou.	0,13	0,05	0,75
Často mě dokáže někdo rozčílit.	0,76	0,12	0,13
Na obranu svých práv jsem schopen použít i násilí.	0,04	0,74	0,02
Často se na druhé rychle rozzlobím.	0,77	0,09	0,09
Mám pocit, že se mnou ostatní jednají „nefér“.	0,17	0,06	0,72
Dělá mi potíže ovládat své nálady.	0,65	0,02	0,29
Kdo mě vážně urazí, může počítat s fackou.	0,15	0,66	0,03
Mívám chuť do něčeho praštit nebo někoho uhodit.	0,32	0,60	0,13
Často se cítím rozčilený/á.	0,69	0,15	0,24
Když jsem rozčilený/á, potřebuji ihned ventilovat své pocity.	0,54	0,11	-0,02
Dovedu se tak navztekat, že něco vyhodím nebo rozbiji.	0,38	0,56	0,05

Často se cítím jako sud střelného prachu připravený vybuchnout.	0,60	0,24	0,18
Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.	0,17	-0,01	0,73
Když mám vztek, ztrácím někdy kontrolu nad svým chováním.	0,60	0,32	0,14
Někdy mám opravdu chuť vyvolat rvačku.	0,13	0,69	0,08
Stačí málo a rozčílím se.	0,80	0,15	0,04
Raději někomu rozbít nos než být zbabělý.	0,06	0,70	0,01

SADSS a jeho faktory byly dávány do souvislosti s dalšími proměnnými a byly hledány vztahy mezi nimi. Bylo naměřeno několik středně významných vztahů. Nejtěsnější kladný vztah má depresivita s hostilitou, a to $r = .59$. Hostilita je také v těsném vztahu s úzkostností ($r = .57$). Další významné vztahy nalézáme mezi impulzivitou a hněvem nebo mezi impulzivitou a fyzickou agresivitou. Adolescenti, kteří využívají fyzickou agresivitu, tedy napadají své okolí či realizují různé agresivní aktivity, činí tak proto, aby posílili svou pozici, aby snížili tlak okolí na sebe anebo jen tak pro zábavu. Tento vztah mezi impulzivitou a obecnou mírou agresivity je středně silný ($r = .57$). Stejně výsledky, respektive stejně významný vztah byl naměřen mezi celkovým skórem agresivity BPAQ a SIDS ($r = .56$). Jedinci, kteří si sebe váží, hodnotí se kladně a mají vyšší míru sebeúcty, jsou méně hostilní a agresivní. Nebyl nalezen žádný vztah mezi fyzickou agresivitou a úzkostností. Jedinci, kteří jsou úzkostněji laděni, nerealizují fyzické útoky na osoby ve svém sociálním okolí, ale jsou často hostilní a nepřátelští.

Tab. 11: Vztah faktorů SADSS k faktorům jiných psychodiagnostických metod

Proměnné	Fyzická agresivita SADSS	Hněv SADSS	Hostilita SADSS	Celkový skór agresivity SADSS
Sebeúcta RŠS	.02	-.19***	-.36***	-.18***
Sebesnižování RŠS	-.07***	.25***	.43***	.20***
Celkový skór RŠS	.05***	-.25***	-.44***	-.21***
SIDS	.42***	.51***	.34***	.57***
Abúzus VRCHA	.19***	.17***	-.01	.19***
Delikvence VRCHA	.25***	.15***	.09***	.23***

Šikana VRCHA	.26***	.20***	.31***	.31***
Celkový skór VRCHA	.30***	.22***	.12***	.29***
SUDS	.01***	.36***	.57***	.33***
SDDSS	.17***	.40***	.59***	.43***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$; RŠS – Rosenbergova škála sebehodnocení (1994); SIDS – Škála impulzivitu Dolejš a Skopal (2016); VRCHA – Výskyt rizikového chování u adolescentů (2016); SUDS – Škála úzkostnosti Dolejš a Skopal (2016); SDDSS – Škála depresivity Dolejš, Skopal a Suchá (v tisku).

Dotazník agresivity Busse a Perryho

The Buss, & Perry Aggression Questionnaire (BPAQ) je sebesposuzující inventář obsahující 4 základní faktory: fyzická agresivita, verbální agresivita, hněv a hostilita. Inventář obsahuje 29 tvrzení, kdy respondent odpovídá volbou jedné z pěti možností („vůbec mě nevystihuje“ až „úplně mě vystihuje“). Autoři při tvorbě vycházeli z myšlenky, že agresivita je komplexní fenomén, který je tvořen několika subfaktory. Ideovým předchůdcem tohoto dotazníku byl dotazník The Hostility Inventory Busse a Durkeeové (BDHI), který dle autorů nesplňoval několik psychometrických požadavků (konstruktová validita, omezenost odpovědí na ano/ne a další) a z těchto důvodů Buss a Perry v roce 1992 vytvořili nový inventář BPAQ. Autoři uvádějí tyto základní charakteristiky subškál:

- 1) Physical Aggression (PA) – fyzická agresivita zahrnuje fyzické zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování;
- 2) Verbal Aggression (VA) – verbální agresivita zahrnuje slovní zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování;
- 3) Anger (A) – hněv zahrnuje fyziologický arousal (přípravu na projev agrese) a reprezentuje emocionální a afektivní komponentu chování;
- 4) Hostility (H) – hostilita se skládá z pocitů nepřátelství a nespravedlnosti a reprezentuje kognitivní komponentu chování.

Vnitřní spolehlivost položek byla u jednotlivých faktorů tohoto diagnostického nástroje naměřena Skopalem a kol. (2014) takto: u faktoru hněv .74, fyzická agresivita

ta .86, hostilita .61 a verbální agresivita .66. Buss a Perry (1992) pro celkový skóre uvádějí hodnotu Cronbach alfa .89, u jednotlivých škál se koeficient pohybuje v rozmezí .72 až .85, což svědčí o dobré vnitřní konzistenci, uvážíme-li, že některé škály obsahují méně než 10 položek. Byla provedena i test-retestová reliabilita v rozmezí 9 týdnů, jejíž hodnota dosáhla .80 (Buss, & Perry, 1992). Ve vzorku gymnazistů a gymnazistek jsme naměřili tyto hodnoty: celkový skóre .84, hněv .71, fyzická agresivita .83, hostilita .68 a verbální agresivita .63. Na výsledcích těchto studií lze pozorovat, že faktory hostilita a verbální agresivita dosahují nižšího koeficientu Cronbachovy alfy (tab. 12).

Tab. 12: Srovnání koeficientu Cronbachovy alfy

Výzkumné studie	Fyzická agresivita	Verbální agresivita	Hněv	Hostilita	Celkový skóre agresivity
Dolejš et al. (2015)*	.83	.63	.71	.68	.84
Dolejš et al. (2014)	.86	.66	.74	.61	neuvedeno
Pechorro et al. (2014)	.71	.63	.62	.75	.84
Čerešník, & Dolejš (2013)	.79	.64	.69	.60	neuvedeno
Demirtaş Madran (2013)	.78	.48	.76	.71	.85
Reyna et al. (2011)	.78	.68	.67	.73	.88
Bryant, & Smith (2001)	.70	.55	.48	.55	.78
Buss, & Perry (1992)	.85	.72	.83	.77	.89

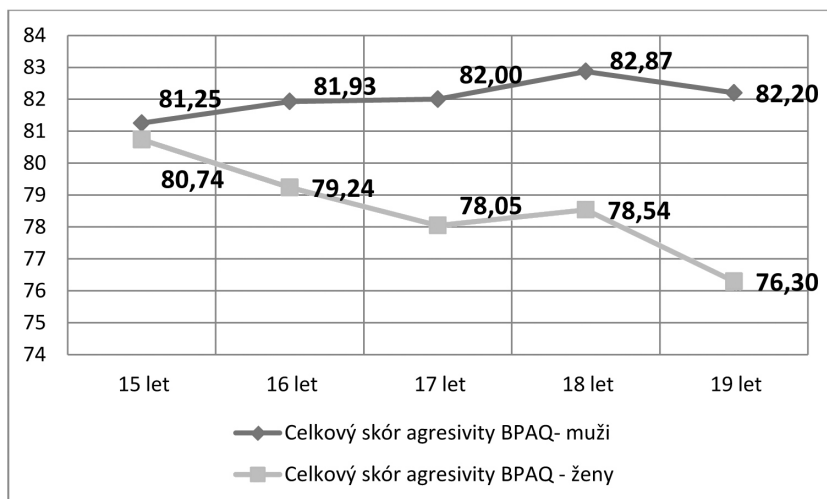
Poznámka: * hodnoty odpovídají výsledkům této výzkumné studie.

Podobné výsledky, jako byly naměřeny u Škály agresivity Dolejš, Suchá a Skopal, jsou nalezeny i u metody BPAQ, kdy ženy se od mužů výrazně liší ve faktorech fyzická agresivita, verbální agresivita či ve faktoru hněv. Oproti výsledkům v dotazníku SADSS je i ve faktoru hostilita významná proměnná pohlaví. Muži jsou více fyzicky a verbálně agresivní, ale méně hostilní a méně hněviví. V celkovém skóre se liší o cca 3,5 bodů. Buss a Perry (1992) také vzájemně porovnávali výsledky, kterých dosahovali muži a ženy

v jednotlivých faktorech, a zjistili, že vyšších skóre ve faktorech fyzická agrese, verbální agrese a hostilita dosáhli muži a že mezi pohlavím není rozdíl ve faktoru hněv. Nejmarkantnější rozdíl mezi muži a ženami byl ve faktoru fyzická agresivita. Dalšími autory, kteří hledali genderové rozdíly, byli Gerevich a jeho kolegové (2007). Jejich reprezentativní výzkum s běžnou populací potvrdil vyšší míru fyzické a verbální agresivity u mužů než u žen. Naopak rozdíl neshledali u hněvu a hostility. Skopal a kol. (2014, s. 53) provedli rozsáhlou celonárodní studii se žáky a žákyněmi druhého stupně základních škol (4 198 respondentů) a zjistili toto: „Obě skupiny se takřka neliší v rámci subškály Hněv, avšak velký rozdíl lze nalézt v rámci subškály Fyzická agresivita, jež dosahuje vyšších hodnot u chlapců, kteří se zároveň vykazují vyššími hodnotami u subškály Verbální agresivita. Naopak dívky dosahují vyšších hodnot u subškály Hostilita (nepřátelskost).“

Sledoval se také vliv věku na míru obecné agresivity, hněvu, hostility či dalších dvou faktorů BPAQ, ale nebyl nalezen žádný významný statistický vztah. To dokládá i následující graf, kdy u mužů se míra obecné agresivity neliší v jednotlivých věkových kohortách a osciluje mezi 81,25 až 82,87. Jedná se o jiný trend, než byl vidět v dotazníku SADSS, to ale neplatí pro ženy, kdy od 15 let dochází k určitému poklesu obecné agresivity. Graf 6 říká, že muži jsou agresivnější než ženy, využívají fyzickou agresivitu (rozdíl mezi pohlavím je 5 hrubých bodů) a jsou více verbálně útoční. Hostilní chování či hněv je naopak doménou žen.

Graf 6: Vývoj celkové agresivity u dívek a chlapců vzhledem k věku

Tab. 13: Základní statistika faktorů a celkového skóru dle pohlaví

Ženy	N platných	Průměr	Minimum	Maximum	Sm. odch.
Verbální agresivita BPAQ	1418	15,77	6	25	3,61
Fyzická agresivita BPAQ	1415	18,03	9	44	6,24
Hněv BPAQ	1415	20,52	7	34	5,17
Hostilita BPAQ	1417	24,29	9	40	5,50
Celkový skór agresivity BPAQ	1412	78,61	40	133	14,76
Muži	N platných	Průměr	Minimum	Maximum	Sm. odch.
Verbální agresivita BPAQ	967	16,45	5	25	3,59
Fyzická agresivita BPAQ	965	23,04	9	45	7,19
Hněv BPAQ	966	19,26	7	35	5,20
Hostilita BPAQ	967	23,43	8	40	5,36
Celkový skór agresivity BPAQ	964	82,17	37	129	15,33

Rozsah této publikace nám neumožňuje provést všechny možné a vhodné statisticko-matematické analýzy, které lze s BPAQ realizovat. První prezentovanou analýzou jsou interkorelace mezi jednotlivými faktory a celkovým skórem agresivity. Nejslabší vůči celkovému skóru jsou faktory verbální agresivita ($r = .64$) a hostilita ($r = .64$). Faktory fyzická agresivita a hněv mají s celkovým skórem velmi těsný vztah, přesahující hladinu $r = .70$. Podobné vztahy byly nalezeny i u metody SADSS, kdy faktory fyzická agresivita a hněv sytí celkový skór nejvýznamněji, tyto vztahy přesahují hladinu $.80$. Z toho vyplývá, že i vztah mezi faktorem hněv a fyzická agresivita je středně těsný, na hladině $r = .36$ (v SADSS $r = .46$). S fyzickými útoky je často spojena emoce hněvu, kdy je člověk naštvaný, křičí, svaluje vinu na ostatní. Hněv je tedy interpersonálně zacílený, může být orientován navenek nebo na sebe samého a tím i fyzická agresivita má směr intra- nebo extrapunitivity. Nejméně silný významný vztah byl nalezen mezi hostilitou a fyzickou agresivitou (stejně i u SADSS). Hostilita ve formě nepřátelství se projevuje v postojích, v cítění a je v nižší míře doprovázená fyzickou agresivitou.

Tab. 14: Interkorelace mezi faktory a celkovým skórem BPAQ

	Verbální agresivita BPAQ	Fyzická agresivita BPAQ	Hněv BPAQ	Hostilita BPAQ	Celkový skóre agresivity BPAQ
Verbální agresivita BPAQ	1.00	.36***	.45***	.22***	.64***
Fyzická agresivita BPAQ	.36***	1.00	.36***	.18***	.74***
Hněv BPAQ	.45***	.36***	1.00	.40***	.77***
Hostilita BPAQ	.22***	.18***	.40***	1.00	.64***
Celkový skóre agresivity BPAQ	.64***	.74***	.77***	.64***	1.00

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Dva dotazníky – SADSS a BPAQ – měřící stejný koncept agresivity a obsahující tři stejné faktory byly dány do souvislosti. V tabulce 15 jsou prezentovány vztahy mezi jednotlivými faktory SADSS a BPAQ. Ty faktory, které měří stejný rys, mají velmi silný vzájemný vztah, u faktorů hněv je to $r = .81$ a u faktoru fyzická agresivita je to dokonce $r = .83$. Nejnižší hodnotu, ale i tak středně významnou, jsme naměřili ve faktoru hostilita, kdy vztah tohoto faktoru v BPAQ a SADSS je na hodnotě $r = .62$.

Tab. 15: Korelace mezi faktory a celkovým skórem dotazníků SADSS a BPAQ

	Verbální agresivita BPAQ	Fyzická agresivita BPAQ	Hněv BPAQ	Hostilita BPAQ	Celkový skóre agresivity BPAQ
Fyzická agresivita SADSS	.31***	.83***	.33***	.14***	.63***
Hněv SADSS	.45***	.43***	.81***	.41***	.74***
Hostilita SADSS	.22***	.19***	.30***	.62***	.47***
Celkový skóre agresivity SADSS	.45***	.69***	.68***	.43***	.82***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$.

Dotazník agresivity Perryho a Busse (1992) byl dáván do souvislosti s ostatními testovými metodami. Velmi zevrubnou analýzu lze najít v publikaci Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů (Dolejš et al., 2014), kde faktory nástroje BPAQ byly dávány do souvislosti s celou řadou faktorů dalších psychodiagnostických

nástrojů. Jak již bylo řečeno, agresivita je často nedomyšlenou strategií zvládání určitých situací. Z toho důvodu má agresivita středně silný vztah s impulzivitou ($r = .56$). Rizikové aktivity jsou často spojeny s určitou mírou agresivity, která je namířena na okolí či na samotného aktéra, mezi celkovým skórem BPAQ a rizikovostí (VRCHA) je také statisticky významný vztah ($r = .32$). Projevy hostility jsou v negativním vztahu s vlastním sebehodnocením, a to na úrovni $r = -.44$.

Tab. 16: Vztah faktorů BPAQ k faktorům jiných psychodiagnostických metod

	Verbální agresivita BPAQ	Fyzická agresivita BPAQ	Hněv BPAQ	Hostilita BPAQ	Celkový skór agresivity BPAQ
Sebeúcta RŠS	.02	.04	-.17***	-.32***	-.15***
Sebesnižování RŠS	-.04	-.08***	.23***	.44***	.19***
Celkový skór RŠS	.04	.07	-.23***	-.44***	-.19***
SIDS	.36***	.40***	.48***	.32***	.56***
Abúzus VRCHA	.15***	.19***	.17***	.07	.21***
Delikvence VRCHA	.16***	.27***	.16***	.11***	.26***
Šikana VRCHA	.16***	.25***	.17***	.24***	.30***
Celkový skór VRCHA	.20***	.31***	.22***	.15***	.32***
SUDS	.00	-.02	.28***	.58***	.29***
SDDSS	.10***	.11***	.32***	.54***	.38***

Poznámka: „***“ = $p = 0,001$; RŠS – Rosenbergova škála sebehodnocení (1994); SIDS – Škála impulzivity Dolejš a Skopal (2016); VRCHA – Výskyt rizikového chování u adolescentů (2016); SUDS – Škála úzkostnosti Dolejš a Skopal (2016); SDDSS – Škála depresivity Dolejš, Skopal a Suchá (v tisku).

Škála agresivity Dolejš, Suchá a Skopal a Dotazník agresivity Busse a Perryho poskytly informace o míře výskytu hněvu, hostility, fyzické a verbální agresivity u českých gymnazistů. Obecně lze říci, že chlapci realizují ve vyšší míře fyzické agresivní aktivity než dívky, ty jsou na opak více hostilní, nepřátelské vůči svému okolí a častěji u nich pozorujeme nahněvanost. Rizikové aktivity jsou vždy doprovázeny určitou mírou agresivity a ta je v úzkém vztahu s impulzivitou.

Závěr

MARTIN DOLEŽ

Agrese jako fenomén naší doby by neměl být jen v hledáčku médií, tedy novinářů. Sledovat, zkoumat, redukovat a ovlivňovat agresivní aktivity by měly multidisciplinární týmy. Agrese je výsledkem kombinace několika prvků: a) biologických – například množství vylučovaných hormonů; b) psychologických – například míra osobnostního rysu agresivita či impulzivita; c) sociálních – například vliv nevhodné skupiny vrstevníků a d) duchovních – například stupeň víry v lidské dobro. Na této komplexnosti je pozorovatelné, že v týmech, které by dokázaly ovlivnit a snížit počet a závažnost agresivních aktivit u adolescentů, by měli působit psychologové, speciální pedagogové, lékaři, terapeuti, rodiče a další relevantní osoby.

Z našeho pohledu jsou některé osobnostní rysy základním, nechceme říct hlavním, ale určitě významným povzbuzovatelem vlastního agresivního chování. Z těchto rysů hraje hlavní roli agresivita, ale jsou tu i další, které jsme identifikovali – jedná se o impulzivitu či citovou tvrdost. Agresivita je osobnostní rys, který ovlivňuje do určité míry vývoj lidského druhu. V dnešní době nejsme schopni říci přesnou hodnotu tohoto vlivu, ale můžeme s určitostí říci, že vliv a svou podstatu v lidské ontogenezi a fylogenezi agresivita měla, má a bude mít. U každého adolescenta se míra tohoto osobnostního rysu liší. Žáci či studenti s vysokou mírou agresivity budou na situace reagovat podrážděně, útočně, nepřátelsky. Tito jedinci svými aktivitami nepříjemně ovlivňují životy ostatních lidí, kteří je považují za nebezpečné, ohrožující a kterým je lepší se vyhnout.

Doufáme, že jste si vy, čtenáři, přečtením této knihy odnesli zajímavé, poučné, obohacující a využitelné informace a údaje. Snažili jsme se prezentovat a předat aktuální teoretické poznatky, ale i informovat o výskytu tohoto jevu v populaci českých adolescentů. Poskytli jsme informace o psychodiagnostických nástrojích, které se v diagnostice agresivity a agrese využívají u nás a v zahraničí. K dokreslení celé problematiky jsme uvedli také řadu výzkumných projektů, které se zaměřovaly na námi sledovaný fenomén.

Knihu uzavřeme citátem Konráda Lorence (1992, 182): „*Neexistuje láska bez agrese, ale neexistuje též nenávisť bez lásky!*“

Souhrn

MARTIN DOLEJŠ

Jedním z velmi dynamických vývojových období v životě člověka je dospívání, adolescence. Neexistuje oblast osobnosti člověka, která by v tomto období neprocházela nějakou změnou. V rovině fyziologické (biologické) dochází například ke změnám v produkci hormonů nebo se výrazně vyvíjejí sekundární pohlavní znaky. Sociální prostředí je v tomto období velmi důležitým činitelem vývoje adolescenta a také v rámci této sféry dochází k důležitým změnám, jednou z nich je například přechod od autorit (rodiče, učitel) k vrstevnickým skupinám. Adolescent musí v tomto období zvládnout různé etapy vývoje psychiky, například dle Eriksona (2002) je nutné nalezení vlastní identity, v opačném případě dojde ke konfuzi rolí. Autor k tomuto tématu blíže píše: „Rostoucí a vyvíjející se mladí lidé, kteří se musejí vyrovnávat s touto vnitřní fyziologickou revolucí i se zřejmými úkoly dospělých, jež na ně čekají, si dělají nyní především starost o to, jak se jeví v očích ostatních ve srovnání s tím, co sami o sobě cítí“ (Erikson, 1996, s. 14). V neposlední řadě dochází k duchovnímu vývoji a k vývoji osobní spirituality v různých formách.

Výchozím bodem pro sledování tohoto velmi měnícího se období je jeho vlastní definice. Adolescenci vnímáme jako „období lidského vývoje, které začíná pubertou (ve věku 10–12 let) a končí s psychologickou vyspělostí (přibližně v 19. roku), avšak přesné věkové rozpětí závisí od jedince. Během tohoto období se v rozdílném tempu dějí hlavně změny v pohlavních znacích, tělesné konstituci, sexuálních zájmech, sociálních rolích, intelektuálním vývoji a sebepojetí“ (VandenBos, 2007, s. 21–22). Toto období začíná druhým stupněm základního vzdělání a trvá do ukončení středoškolské etapy. Pro každého adolescenta je průběh unikátní a v mnoha případech může dojít k výrazným negativním změnám (například vznik závislosti, rizikové sexuální aktivity, sebepoškozovací aktivity včetně nechtěné sebevraždy).

Vrstevnická skupina je důležitým činitelem ovlivňujícím změny, kterými adolescent prochází. Adolescent hledá „místo na slunci“, hledá sám sebe a snaží si vybudovat určité postavení ve svém sociálním prostředí, které v tomto případě tvoří spolužáci, kamarádi a přátelé. S identifikací a hledáním identity mohou být spojeny rizikové aktivity, které se mohou projevat například ve formě kouření cigaret,

marihuany nebo v užívání alkoholu. Zjistili jsme, že jen 1 % 11letých uvedlo, že byli za posledních 30 dní alespoň jednou opilí (problémy s artikulací, s motorikou, chuť-zí). U 15letých to bylo 10 % a u 18letých už měla tuto zkušenost jedna čtvrtina oslovených gymnazistů.

Adolescenti, stejně jako děti či dospělí, se nevyhnou agresivním projevům a aktivitám (agresím). Tyto behaviorální vzorce jsou významně ovlivňovány stálějším rysem, který v této knize označujeme jako agresivitu. Agresi vnímáme jako cíleně zaměřené chování, které je směřované proti sobě samému, proti jiné osobě nebo objektu. Následkem agrese je poškození nebo zranění, a to jak fyzické, tak psychické. Agrese je výsledkem kombinace několika prvků: a) biologických – například množství vylučovaných hormonů serotoninu a dopaminu; b) psychologických – například míra osobnostního rysu agresivita (primárně), impulzivita, citová tvrdost; c) sociálních – například vliv nevhodné skupiny vrstevníků, společenského dění a d) duchovních – například stupeň víry v lidské dobro, láska ke všemu živému. Vznik, vývoj a účel agrese je ve zjednodušené podobě vysvětlován jedním ze tří přístupů: biologickým, psychologickým a sociálním. Agrese je také různými způsoby „řazena“, existují dělení jako: a) instrumentální vs. emocionální, b) mezidruhová vs. vnitrodruhová, c) benigní vs. maligní, d) aktivní vs. pasivní, e) přímá vs. nepřímá anebo f) proaktivní vs. reaktivní.

Domníváme se, že základním určovatelem výskytu agrese u jedince je jeho osobnostní nastavení, kdy v čele je agresivita, která je podporována citovou tvrdostí, impulzivitou a dalšími osobnostními charakteristikami. Agresivita je tendence k agresivnímu a násilnému chování, jedná se o stálější rys osobnosti, který podmiňuje agresivní chování v různých situacích. Agrese je pak již konkrétní projev této vnitřní dispozice. Agresivní projevy nabývají různých podob, jako je hněv, hostilita, násilí či asertivita. Odborníci se snaží při poznávání agresivity využívat měřicí nástroje, kterými jsou hlavně dotazníky a škály. Mezi hojně využívané metody patří Inventář agresivity a hostility Busse a Durkeeové (B-D-I, BDHI), Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ), Caprarovy testy agresivity, The Aggression Scale, The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ), The Impulsive/Premeditated Aggression Scale (IPAS), Moral Attitudes Toward Aggression Questionnaire (CAMA), Anger Situation Questionnaire (ASQ), State-Trait Anger Expression Inventory (STAXI), Škála hněvivosti a nahněvanosti (ŠHaN) a další. Dalšími zdroji informací o míře a poddruhu agresivity jsou projektivní metody nebo kvalitativně orientované nástroje (interview, analýza dokumentů, pozorování atd.).

Náš tým se pokusil vytvořit diagnostický nástroj, který by měřil některé projevy agresivity. Nástroj vzešel z realizace rozsáhlé výzkumné studie, která byla tvořena

několika etapami a při které došlo k několikanásobné administraci vytvořeného dotazníku. Škála agresivity Dolejš, Suchá a Skopal (SADSS) je metoda obsahující 30 položek, které jsou rozděleny do tří subškál: a) fyzická agresivita – 12 položek – „Když mě někdo uhodí, oplátím mu to ještě větší silou.“, b) hněv – 13 položek – „Často mě dokáže někdo rozčítit.“ a c) hostilita – 5 položek – „Někdy mám pocit, že mě druzí lidé odsuzují.“. Metoda není náročná na čas, její vyplnění nezabere více než 15 minut a lze ji administrovat jak individuálně, tak i skupinově.

Vysoký celkový skóre v SADSS (jeden z měřených indexů) poukazuje na jedince, který využívá k obraně, k prosazení vlastních zájmů či k zábavě fyzickou agresivitu. Zároveň se rychle při interakci rozčílí a vnímá ostatní jako nepřátele, jako ty, kteří k němu nemají úctu a respekt. Agresivita je v úzkém vztahu s impulzivitou či tendencemi k rizikovým aktivitám. Častý výskyt agresivního chování lze pozorovat v kriminálních projevech, kdy pachatelé často při svých činech využívají agresivitu jako nástroj k obohacení či strategii zvládnutí určité situace. Agresivní jedinci jsou hostilní, nepřátelští a arogantní ke svému okolí, bez respektu ke svobodě druhých, k životu či k společensky uznávaným hodnotám. Jak bylo výše zmíněno, nástroj tvoří tři faktory. Hněv je tvořen 13 položkami, kdy faktorová zátěž je v rozmezí 0,54 až 0,80. Faktor fyzická agresivita má o položku méně a faktorová zátěž se pohybovala mezi 0,56 až 0,74. Nejmenším faktorem co do počtu položek je hostilita, zde faktorová zátěž oscilovala mezi 0,68 až 0,75.

Hlavním normalizačním souborem byli studenti a studentky středních škol, a to gymnaziálního typu. Do výzkumu se zapojilo 2 387 adolescentů, kteří docházeli do jednoho z 30 gymnázií nacházejících se na území České republiky, z tohoto počtu bylo 60 % dívek. Výzkumný soubor tvoří 2,75 % jedinců ze sledované populace. Průměrný věk studentů i studentek byl 17 let, nejpočetnější skupinou byli 16-, 17- a 18letí a tito studenti navštěvovali hlavně 1. až 3. ročník vyššího stupně gymnaziálního vzdělávání. Průměrný věk dívek byl 16,94 (SD = +– 1,05) a chlapců 17,02 (SD = +– 1,05).

Z vývojového hlediska můžeme pozorovat určitý klesající trend, který poukazuje na to, že u adolescentních gymnazistů dochází k určité redukci počtu agresivních a hostilních aktivit. Chlapci v jednotlivých věkových kohortách dosahují o několik hrubých bodů vyšších hodnot než dívky. Na hladině významnosti 0,001 byly zjištěny genderové rozdíly ve faktorech fyzická agresivita, hněv a v celkovém skóru agresivity ve Škále SADSS. Hněv a fyzická agresivita jsou ve velmi úzkém vztahu s celkovým skórem agresivity, který jedinci vykazují, a to $r > .80$, na hladině významnosti $p = 0,001$. Nejtěsnější vzájemný vztah má fyzická agresivita s hněvem ($r = .46$). S hostilitou více souvisí hněv ($r = .37$) než fyzická agresivita ($r = .22$), vše na hladině 0,001. Bylo zjištěno, že existuje několik středně významných kladných vztahů mezi agresivitou a impul-

zivitou, depresivitou, úzkostností a citovou tvrdostí. Byla potvrzena souvislost mezi mírou agresivity a realizováním různých forem rizikových aktivit (krádeže, užívání alkoholu nebo tabáku či vandalizmus).

V testové baterii, která vedla k vytvoření konečné verze SADSS, byl také Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ). Tento dotazník oproti naší metodě měří ještě verbální agresivitu. Jedná se o kratší nástroj obsahující 29 položek, jehož administrace, která může probíhat individuálně či skupinově, nezabere více než 15 minut. Buss a Perry (1992) pro celkový skór uvádějí hodnotu Cronbach alfa .89, u jednotlivých škál se koeficient pohybuje v rozmezí .72 až .85. V našem několikasethlavém vzorku byly naměřeny tyto hodnoty: celkový skór .84, hněv .71, fyzická agresivita .83, hostilita .68 a verbální agresivita .63.

Metoda BPAQ potvrzuje některé výsledky získané Škálou agresivity Dolejš, Suchá a Skopal. Na základě výsledných hodnot BPAQ bylo zjištěno, že ženy se od mužů výrazně liší ve faktorech fyzická agresivita, verbální agresivita či ve faktoru hněv. Muži jsou více fyzicky a verbálně agresivní, ale méně hostilní a méně hněviví. Prostřednictvím dotazníku BPAQ bylo zjištěno, že se u mužů míra obecné agresivity neliší v jednotlivých věkových kohortách. Jedná se o jiný trend, než jsme naměřili v dotazníku SADSS, kdy agresivita u mužů s rostoucím věkem klesá. Ženy v obou dotaznících vykazují výrazný vývojový pokles míry agresivity. Vzájemná korelace faktorů fyzická agresivita v SADSS a v BPAQ dosáhla hodnoty $r = .83$, u faktorů hněv to bylo $r = .81$, u faktorů hostilita byla korelace nejnižší, a to $r = .62$. Souvislost celkových skórů agresivity v BPAQ a v SADSS dosahovala hodnoty $r = .82$ (na hladině 0,001).

Prezentované poznatky, výsledky či vlastní metoda SADSS mohou sloužit nejen v oblasti výzkumu agrese a agresivity, ale mohou být využity v diagnostickém, preventivním či terapeutickém procesu.

Summary

MARTIN DOLEJŠ

Adolescence is a highly dynamic developmental period in human life. Each single part of a person and personality of an individual undergoes changes. At the physiological (biological) level, for example, the production of hormones alters and secondary sexual characteristics develop significantly. Social environment is a major factor in the development of adolescents, which also undergoes important changes, such as a transition from authorities (parents, teachers) to peer groups. In this phase, adolescents need to cope with various stages of psychological development. According to Erikson (2002), for example, there is a need to establish a sense of identity in order to avoid role confusion. The author further specifies: *“The growing and developing youths, faced with this physiological revolution within them, and with tangible adult tasks ahead of them are now primarily concerned with what they appear to be in the eyes of others as compared with what they feel they are”* (Erikson, 1996, p. 14). The adolescent stage is likewise marked by spiritual development and the development of personal spirituality in various forms.

The starting point for monitoring this extremely variable period is its definition. Adolescence is *“a period of human development that starts with puberty (10–12) and ends with psychological maturity (19ish), but the exact age range depends on the individual. During this period major changes occur at varying rates in sexual characteristics, body image, sexual interest, social roles, intellectual development, and self-concept”* (VandenBos, 2007, p. 21–22). This phase begins with middle school and lasts until the end of secondary school. The process is unique to every adolescent, and in many cases, the changes are quite negative (e.g. the development of addictions, high-risk sexual activities, self-harming including unintended suicide).

Peer groups are an important factor for the changes that an adolescent goes through. Adolescents search for a “place in the sun”, try to find themselves and build a position in their social environment made up of their classmates and friends. The quest for identity may involve high-risk activities such as tobacco and marijuana smoking and alcohol use. We found that only 1 % of 11-year-olds claimed to have been inebriated (slurred speech, poor motor skills, difficulty walking) at least once in

the preceding 30 days. For 15 year-olds it was 10 %, and in the case of 18-year-olds, a full quarter of grammar school respondents have had this experience.

Like children and adults, adolescents tend to behave aggressively (aggression). These behavioural patterns are significantly influenced by a more permanent characteristic, referred to in this book as aggression. Aggression is intended behaviour which is directed against oneself, another person or an object. Aggression leads to damage or injury, both physical and psychological. Aggression is the result of a combination of several elements: a) biological – for example the quantity of secreted hormones – serotonin, dopamine; b) psychological – for example the rate of personality trait of aggression (primarily), impulsiveness, emotional hardness; c) social – for example the impact of an undesirable peer group, social events; d) spiritual – for example faith in human good, love for all living things. The origin, development and purpose of aggression are explained, in a simplified form, from one of these three perspectives: biological, psychological and social. Aggression is also classified in various ways, such as: a) instrumental vs. emotional, b) interspecific vs. intraspecific c) benign vs. malignant, d) active vs. passive, e) direct vs. indirect or f) proactive vs. reactive.

We are of the opinion that the primary determinant of aggression in an individual is the individual's personality, headed by e supported by emotional hardness, impulsiveness and other personality traits. Aggression is the tendency to aggressive and violent behaviour, a stable personality trait that conditions aggressive behaviour in varied situations. Aggression is a concrete manifestation of this inner disposition. Aggressive manifestations take various forms such as anger, hostility, violence and assertiveness. When studying aggression, experts rely on measuring tools: mainly questionnaires and scales. Widely used methods include the Buss-Durkee Hostility Inventory (B-D-I, BDHI), the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ), Caprara's aggression tests, the Aggression Scale, the Reactive-Proactive Aggression Questionnaire (RPQ), the Impulsive/Premeditated Aggression Scale (IPAS), Moral Attitudes Toward Aggression Questionnaire (CAMA), the Anger Situation Questionnaire (ASQ), the State - Trait Anger Expression Inventory (STAXI), Škála hněvivosti a nahněvanosti (ŠHaN) (Scale of Anger and Annoyance), and others. Additional sources of information about the extent and type of aggression include projective methods or qualitative tools (interviews, document analysis, observation, etc.).

Our team tried to develop a diagnostic tool that would measure selected manifestations of aggression. The tool was developed based on an extensive research study that consisted of several stages and involved multiple administration of the

developed questionnaire. The Dolejš, Suchá and Skopal Aggression Scale (SADSS) is a method that contains 30 items divided into three subscales: a) physical aggression – 12 items – “When somebody hits me, I hit them back even harder”, b) anger – 13 items – “I get angry easily”, and c) hostility – 5 items – “I sometimes feel others disapprove of me”. As the method is quick, taking 15 minutes at most to complete, it can be administered both individually and in groups.

A high SADSS score (one of the measured indices) indicates that the individual uses physical aggression for defence, to promote their own interests or for fun. The individual is also prone to quickly lose their temper in interactions, perceiving others as enemies who disrespect him or her. Aggression is closely related to impulsiveness and high-risk behavioural tendencies. Aggressive behaviour is frequently identified in criminal activities, where the perpetrators often employ aggression as a tool to enrich themselves or as a strategy to manage a situation. Aggressive individuals are hostile, unfriendly and arrogant to their surroundings, disrespectful of the freedom of others, to life or to social values. As mentioned above, the tool consists of three factors. Anger is composed of 13 items, with factor loadings ranging from .54 to .80. The factor of Physical Aggression has one item less and the factor loadings ranged from .56 to .74. The factor with the lowest number of items is hostility, where the factor loadings varied between .68 and .75.

Respondents were chiefly students of secondary grammar schools. A total of 2,387 adolescents participated in the research. These were students of one of 30 grammar schools in the Czech Republic, of whom 60 % were girls. The research participants represent 2.75 % of the focus population. The average age of the students was 17, and the largest group were the 16, 17 and 18 year-olds; these students mostly attended Year 1 to 3 of Czech grammar schools. The average age was 16.94 ($SD = + - 1.05$) in girls and 17.02 ($SD = + - 1.05$) in boys.

From a developmental perspective, a downward trend is apparent, indicating a drop in the number of aggressive and hostile activities in adolescent grammar school students. The boys across varied age groups score higher by several gross points compared with girls. At a significance level of 0.001, gender differences were found in the factors of physical aggression, anger, and in the general aggression score on the SADSS Scale. Anger and physical aggression are very closely linked to the total score of aggression reported, with $r > .80$, at a significance level of $p = 0.001$. The closest relationship is between physical aggression and anger ($r = .46$); and hostility is more associated with anger ($r = .37$) than physical aggression ($r = .22$), all at a level of 0,001. Several moderately significant positive relationships were found between aggression and impulsiveness, depression, anxiety and emotional hardness. The

relationship between the level of aggression and various forms of high-risk activities (theft, use of alcohol, tobacco or vandalism) was confirmed.

The test battery that led to the development of the SADSS final version also included the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ). Unlike our method, this questionnaire also measures verbal aggression. The administration of this brief instrument of 29 items, which is designed for both individual and group application, will not take more than 15 minutes. According to Buss, & Perry (1992), the total score is Cronbach's alpha .89, and for individual scales the coefficient ranges from .72 to .85. Our research with several hundred respondents recorded the following values: a total score of .84, anger .71, physical aggression .83, hostility .68 and verbal aggression .63.

The BPAQ method confirms some of the findings generated by the Dolejš, Suchá and Skopal Aggression Scale. Based on the resulting BPQA, we found that women differ from men significantly in physical aggression, verbal aggression and anger. Men are more physically and verbally aggressive, but less hostile and less irritable. The BPAQ questionnaire indicated that in men, general aggression remains does not vary across age groups. This is a different trend than what was measured with the SADSS questionnaire, where aggression in men decreases with age. Women reveal a considerable developmental decrease in aggression in both the questionnaires. The correlation of the factors of physical aggression in SADSS and BPAQ was $r = .83$, while with anger it was $r = .81$, and with hostility the correlation was the lowest at $r = .62$. The relation of the total scores of aggression in BPAQ and SADSS was $r = .82$ at the level of 0.001.

The findings, results and the SADSS method can be of use in research on aggression and aggressiveness, as well as be utilized in diagnostic, preventive or therapeutic processes.

Jmenný rejstřík

- Achenbach, T. M. 30
 Alexander, N. 21
 Andreu, J. 19–20, 27
 Atkinson, R. 22
 Barbaranelli, C. 25
 Barendregt, M. 27
 Baron, R., A. 16
 Barrio, V. 34–36
 Barroso, R. 24
 Beurs, E. 27
 Blatný, M. 32
 Brink, W. 27
 Brussino, S. 24
 Bryant, F. B. 32, 38–39, 59
 Buelga, S. 36–37
 Buss, A. H. 18, 23–24, 32, 37–39, 43, 45, 58–59, 62–63, 66, 68, 70, 72
 Caprara, G. V. 24–25, 34–35, 70
 Carrasco, M. A. 34–35
 Casas, J. F. 44
 Collins, W. A. 11
 Colman, A., M. 15
 Coyne, S. 32
 Crick, N. R. 44
 Csémy, L. 32–33
 Čáp, J. 9–10, 12
 Čáp, P. 32
 Čerešník, M. 59
 Čermák, I. 16, 19, 20, 25
 Dankulincová, Z. 33
 Dařílek, P. 18
 Demirtaş Madran, H. A. 24, 59
 Dolejš, M. 7, 17, 24, 28, 30, 41, 43–45, 52, 58–59, 62–65, 67–69, 71–72
 Douglas, K. S. 30
 Durkee, A. 23–24, 39, 43, 58, 66, 70
 Eccles, J. S. 9–10, 12
 Edens, J. F. 30
 Erikson, E., H. 9–10, 65, 69
 Extremera Pacheco, N. 34
 Eysenck, H. J. 37
 Eysenck, S. B. G. 37
 Facová, V. 17
 Farkaš, G. 28
 Fischer, S. 18–19
 Fonseca-Pedrero, E. 24
 Frankowski, R. 26
 Fresán, A. 27
 Freud, S. 15, 21, 43
 Frick, P. J. 27
 Frijda, N. H. 27
 Fromm, E. 15, 19
 Fuligni, A. J. 10
 Gecková, A. 10, 33
 Gerevich, J. 60
 Gillernová, I. 10–12
 González-Bravo, L. 24
 Gordillo, R. 34–36
 Gu, W. 24
 Haden, S. C. 19
 Harmon-Jones, E. 21
 Hartl, P. 8, 17–18
 Hartlová, H. 8, 17–18
 Hendry, M. C. 30
 Honk, J. 21

- Horovitz, B. 13
Hrachovinová, T. 32
Humpolíček, P. 23
Chum, S. 14
Ivacevich, M. 24
Kalman, M. 33
Kast, V. 17, 20
Kindt, M. 27
Kollárik, T. 29
Kopecká, I. 19–20
Krejčířová, D. 8–11, 13
Krejčová, L. 10, 12
Kuepper, Y. 21
Kuyck, W. E. 27
Langmeier, J. 8–11, 13
Larsen, K. S. 30
Látalová, K. 19
Laursen, B. 11
Lemos-Giráldez, S. 24
Liu, J. 24
Lorenz, K. 15, 19, 21, 43, 64
Lovaš, L. 18–21
Macek, P. 9–11, 13
Madarasová Gecková, A. 33
Man, F. 17, 28
Mareš, J. 9–12
Marková, M. 32
Marsh, D. M. 27
Martínek, Z. 16–17, 19
Mathias, C. W. 27
Moore, T. 21
Morey, L. C. 30
Morgan, B. E. 21
Mosher, M. 44
Müllner, J. 28, 45
Murgui, S. 36
Musitu, G. 36
Nakonečný, M. 45
Novotný, J. S. 32
Okrajek, P. 32
Oliveira, J. P. 24
Orel, M. 17
Orpinas, P. 26
Osinsky, R. 21
Pastorelli, C. 25, 34–35
Paulík, K. 18
Pechorro, P. 24, 59
Perry, M. 18, 24, 32, 37–39, 43, 45, 58–59, 62–63, 66, 68, 70, 72
Perugini, M. 25
Piko, B. F. 37–38
Pinczés, T. 37–38
Poiars, C. 24
Poliaková, E. 29
Raboch, J. 15, 21
Raine, A. 26
Ramírez, J. 19–20, 27
Rescorla, L. A. 30
Rey Peña, L. 33–34
Reyna, C. 24, 59
Rijo, D. 32
Ritomský, A. 29
Rodríguez, M. A. 34
Rohner, R. P. 30
Romans, L. 27
Říčan, P. 22
Sanchez, A. 24
Santos, I. 32
Scarpa, A. 19
Senties, H. 27
Schlüter, T. 21
Schutter, D. J. L. G. 21
Siegel, J. 29, 39
Sigmundová, D. 33
Singer, S. S. 18
Skopal, O. 8, 17, 30, 43–45, 52, 55, 58–60, 63, 67–68, 71–72
Smith, B. D. 32, 38–39, 59

Spielberger, C. D. 17, 28	Thomas, M. 14
Stanford, M. S. 19, 26–27	Torrealday, O. 24
Starostová, O. 32	Vágnerová, M. 8–9, 11–13, 16, 30
Steinberg, L. 11	Vagos, P. 32
Stuchlíková, I. 17, 28	Valdivia-Peralta, M. 24
Suchá, J. 15, 23, 43–44, 52, 55, 58–59, 63,
67–68, 71–72	Van De Poll, N. E. 27
Svoboda, M. 23, 29, 31	Van Goozen, S. H. 27
Šebej, F. 28	VandenBos, G., R. 9, 44–45, 65, 69
Škoda, J. 16, 18–19	Vavrysová, L. 30, 32
Šnorek, V. 23	Výrost, J. 29
Tartar-Goddet, É. 10	Windle, M. 32
Tellegen, A. 30	Winter, E. A. 30
Terburg, D. 21	Zarrett, N. 9–10
	Zhou, Y. 24

Věcný rejstřík

- abúzus 57, 63
- adolescent 7–8, 10, 17, 30, 32, 34–36, 38–40, 43, 49, 53, 57–58, 62–67, 69, 71
- adolescence 5, 8–9, 34, 36–37, 40, 65, 69
- agrese 5, 7, 15–27, 29–30, 32–33, 35–38, 44, 58, 64, 66, 68
- aktivní 19–20, 66
- benigní 19, 66
- emocionální 19, 66
- fyzická 18–20, 24, 32, 34–40, 60
- instrumentální 18–19, 21, 24, 36, 66
- maligní 19, 66
- mezidruhová 19, 66
- nepřímá 20, 23, 43, 66
- pasivní 20, 66
- proaktivní 20, 26, 66
- přímá 20, 66
- psychická 37–38
- reaktivní 20, 26, 36, 66
- relační 36–37
- verbální 18, 20, 23–24, 32, 34–40, 43, 60
- vnitrodruhová 19, 66
- agresivita 5, 7, 15–18, 20–24, 26, 29–41, 43–49, 52–55, 57–64, 66–68
 - fyzická 7, 24, 34–36, 43–50, 55–63, 67–68
 - verbální 24, 34–36, 43, 58–63, 68
- agresivní chování 5–7, 15–17, 19, 21, 24, 30, 32–35, 37–39, 43–44, 64, 66–67
- asertivita 17–18, 30, 66
- ASQ 27, 66, 70
- B-D-I 23, 66, 70
- BPAQ 24, 43, 57–63, 66, 68, 70, 72
- CAMA 27, 66, 70
- Caprarovy testy agresivity 24, 66
- delikvence 26, 57, 63
- depresivita 34–38, 57–58, 63, 68
- dospívání 8–11, 13, 65
- dotazník 24, 26, 27, 29–30, 32, 34–39, 43, 45, 53, 58–60, 62–63, 66–68
- FPI 29
- generace 13–14
- gymnázium 42
- hněv 7, 17–18, 24, 27–30, 39, 43–49, 51, 55–63, 66–68
- hostilita 7, 17–19, 23–24, 26, 30, 35, 38–39, 43–49, 52–53, 55–63, 66–68, 70–72
- charakteristika 11, 17, 20, 23, 30, 58, 66
- identita 8–10, 65, 69
- impulzivita 7, 16, 26, 37–38, 44–45, 57–58, 63–64, 66–67
- IPAS 26, 66, 70
- MŠH 29
- násilí 5, 15–19, 23, 25, 43–44, 50, 54–56, 66
- osobnost 8–9, 12–13, 16–17, 24, 29, 65–66
- PAI 30
- PAQ 30
- POSIT 30
- prepuberta 9
- pubescence 8–9
- rizikové chování 5, 30, 32, 40, 58, 63
- RPQ 26, 66, 70
- RŠS 57–58, 63
- rys 7, 16–17, 28, 45, 62, 64, 66
- SADSS 44–54, 56–57, 59–62, 64, 68, 71–72
- SDDSS 58, 63

- sebesnižování 57, 63
sebeúcta 13, 57, 63
SIDS 45, 57, 58, 63
STAXI 28, 66, 70
student 7, 12, 35, 37–38, 41–43, 64, 67
SUDS 58, 63
ŠHaN 28, 66, 70
šikana 15, 33, 58, 63
test 24–26, 29, 31, 39, 59, 66
The Aggression Scale 26, 66, 70
úzkostnost 45, 57–58, 63, 68
vlastnost 11, 16, 24, 27–28
VRCHA 57–58, 63

Seznam schémat, tabulek a grafů

Schéma 1: Model vztahů mezi osobnostními indikátory agrese	25
Tab. 1: Věk respondentů dle pohlaví	41
Tab. 2: Rozdělení dle školních ročníků	41
Tab. 3: Rozdělení výběrového souboru dle krajů	42
Tab. 4: Základní statistika faktorů a celkového skóru dle věku a pohlaví	46
Tab. 5: Interkorelace mezi faktory a celkovým skórem SADSS	49
Tab. 6: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru fyzická agresivita SADSS	50
Tab. 7: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru hněv SADSS	51
Tab. 8: Interkorelace jednotlivých položek k faktoru hostilita SADSS	53
Tab. 9: Interkorelace jednotlivých položek k celkovému skóru SADSS	54
Tab. 10: Faktorová zátěž jednotlivých položek (varimax prostý)	56
Tab. 11: Vztah faktorů SADSS k faktorům jiných psychodiagnostických metod	57
Tab. 12: Srovnání koeficientu Cronbachovy alfy	59
Tab. 13: Základní statistika faktorů a celkového skóru dle pohlaví	61
Tab. 14: Interkorelace mezi faktory a celkovým skórem BPAQ	62
Tab. 15: Korelace mezi faktory a celkovým skórem dotazníků SADSS a BPAQ	62
Tab. 16: Vztah faktorů BPAQ k faktorům jiných psychodiagnostických metod	63
Graf 1: Vývoj celkové agresivity u dívek a chlapců vzhledem k věku	46
Graf 2: Rozložení respondentů ve faktoru fyzická agresivita SADSS	50
Graf 3: Rozložení respondentů ve faktoru hněv SADSS	51
Graf 4: Rozložení respondentů ve faktoru hostilita SADSS	52
Graf 5: Rozložení respondentů dle celkového skóru v SADSS	54
Graf 6: Vývoj celkové agresivity u dívek a chlapců vzhledem k věku	60

Seznam použitých zdrojů a literatury

- Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms, & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, & Families.
- American Psychological Association. (2002). *Glossary of Psychological Terms*. Získáno z <http://www.apa.org/research/action/glossary.aspx?tab=1>.
- American Psychological Association. (nedat.). *Violence*. Získáno 11. července 2016 z <http://www.apa.org/topics/violence/index.aspx>.
- Atkinson, R. C., Atkinson, R. L., Bem, D. J., Nolen-Hoeksema, S., Smith, E. (2003). *Psychologie*. Praha: Portál.
- Baron, R. A. (2013). *Human Aggression*. New York: Plenum Press.
- Barrio, V., Carrasco, M. A., Rodríguez, M. A., & Gordillo, R. (2009). Prevención de la agresión en la infancia y la adolescencia. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy* 1, 101–107.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38 (6), 481–488.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Sobotková, V., Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D. (2006). Prevalence antisociálního chování v obecné populaci českých adolescentů z městských oblastí. *Československá psychologie*, 50, 297–310.
- Bryant, F. B., & Smith, B. D. (2001). Refining the Architecture of Aggression: A Measurement Model for the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 35, 138–167. doi:10.1006/jrpe.2000.2302.
- Buelga, S., Musitu, G., & Murgui, S. (2008). Relaciones entre la reputación social y la agresión relacion en la adolescencia. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 9, 127–141.
- Buss, A. H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal Of Consulting Psychology*, 21(4), 343–349. doi:10.1037/h0046900.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 63(3), 452–459. doi:10.1037/0022-3514.63.3.452.
- Caprara, G. V., & Pastorelli, C. (1989). Toward a reorientation of research on aggression. *European Journal Of Personality*, 3(2), 121–138.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., & Perugini, M. (1994). Individual differences in the study of human aggression. *Aggressive Behavior*, 20(4), 291–303. doi:10.1002/1098-2337(1994)20:4<291::AID-AB2480200403>3.0.CO;2-B.
- Collins, W. A., & Laursen, B. (2004). Parent-Adolescent Relationships And Influences. In R.

- M., Lerner, & L. D. Steinberg. (2004) *Handbook Of Adolescent Psychology*. 2nd ed. Hoboken: Wiley. 331–362.
- Collins, W. A., & Steinberg, L. (2006). Adolescent Development In Interpersonal Context. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner. (2006). *Handbook Of Child Psychology. Vol 3. Social, Emotional And Personality Development*. 6th ed. Hoboken: Wiley. 1003–1067.
- Colman, A. M. (2009). *A Dictionary of Psychology*. New York: Oxford University Press.
- Coyne, S. (2016). Effects of Viewing Relational Aggression on Television on Aggressive Behavior in Adolescents: A Three-Year Longitudinal Study. *Developmental Psychology*, 52, 284–295. <http://dx.doi.org/10.1037/dev0000068>.
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Mosher, M. (1997). Relational and overt aggression in preschool. *Developmental Psychology*, 33, 579–588.
- Csémy, L., Hrachovinová, T., Čáp, P., & Starostová, O. (2014). Agresivní chování dospívajících: Prevalence a analýza vlivu faktorů z oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a školy. *Československá psychologie*, 58, 242–253.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Čerešník, M., & Dolejš, M. (Eds.). (2015). *Spoločný projekt dvoch národov alebo podobnosti a rozdiely v procese a výsledkoch výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospievajúcich na Slovensku a v Českej republike: PHD EXISTENCE 2015 československá psychologická konferencie (nejen) pro doktorandy a o doktorandech*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Čermák, I. (1995). Osobnostní přístup k agresi: otevřená koncepce. *Československá psychologie*, 49(3), 219–228.
- Čermák, I. (1999). *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou: Fakta.
- Dařílek, P. (2013). *Agrese a šikana u dětí a možnosti jejich zvládnání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Demirtaş Madran, H. A. (2013). Buss-Perry Saldırganlık Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. = The reliability and validity of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ) – Turkish Version. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 24(2), 124–129.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2015). *Výskyt rizikového chování u adolescentů (VRCHA)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2016). *Škála impulzivní Dolejš a Skopal*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., & Skopal, O. (2016). *Škála úzkostnosti Dolejš a Skopal*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., Skopal, O., & Suchá, J. (2016). *Škála depresivní Dolejš, Skopal a Suchá*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., Skopal, O., Suchá, J., Kacirpaloglu, P., & Vavryšová, L. (2014). *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., Suchá, J., Skopal, O. (v tisku). *Škála agresivní Dolejš, Suchá a Skopal*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

- Erikson, E. H. (1996). *Osm věků člověka*. Praha: Propsy.
- Eysenck, S. B. G., & Eysenck, H. J. (1978). Impulsiveness and venturesomeness: Their position in a dimensional system of personality description. *Psychological Reports*, 43, 1247–1255.
- Eysenck, S. B. G., & Eysenck, H. J. (1980). Impulsiveness and venturesomeness in children. *Personality and Individual Differences*, 1, 73–78.
- Fischer, S., & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada Publishing.
- Frankowski, R., & Orpinas, P. (2001). The aggression scale: A self-report measure of aggressive behavior for young adolescents. *Journal Of Early Adolescence*, 21(1), 50–67.
- Freud, S. (1991). *Vybrané spisy*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství.
- Fromm, E. (1969). *Lidské srdce*. Praha: Mladá fronta.
- Fromm, E. (2007). *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Aurora.
- Fuligni, A. J. (2001). Early Adolescent Peer Orientation And Adjustment During High School. *Developmental Psychology*, 37(1), 28–36. ISSN 0012-1649.
- Gecková, A., Pudelský, M., & Van Dijk, J. P. (2001). Vplyv percipovanej sociálnej opory na subjektívne hodnotenie zdravia adolescentami a soci 45 o-ekonomické rozdiely v sociálnej opore adolescentov. *Československá psychologie* 45(1), 7–18.
- Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire [Electronic version]. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), 124–136.
- Gillernová, I. (2008) *Edukační interakce dospělých a dětí*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa. Fakulta sociálních věd a zdravotnictva. Habilitační práce.
- Gordillo, R., Del Barrio, V., & Carrasco, M. A. (2012). Análisis longitudinal de la comorbilidad entre depresión y agresión: Cronicidad y severidad en sujetos de 11 a 13 años. *Interdisciplinaria*, 29(1), 165–185.
- Haden, S. C., Scarpa, A., & Stanford, M. S. (2008). Validation of the Impulsive/Premeditated Aggression Scale in College Students. *Journal Of Aggression, Maltreatment, & Trauma*, 17(3), 352–373.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2004). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hendry, M. C., Douglas, K. S., Winter, E. A., & Edens, J. F. (2013). Construct measurement quality improves predictive accuracy in violence risk assessment: an illustration using the personality assessment inventory. *Behavioral Sciences, & The Law*, 31(4), 477–493. doi:10.1002/bsl.2066.
- Honk, J., Harmon-Jones, E., Morgan, B. E., & Schutter, D. J. L. G. (2010). Socially explosive minds: The triple imbalance hypothesis of reactive aggression. *Journal of Personality*, 78(1), 67–94.
- Horowitz, B. (2012). After Gen X, Millennials, what should next generation be? *USA Today*, 24 November 2012.

- Chum, S. (2013). *Současné generace X, Y a Z – krátké seznámení*. iDnes.cz. Získáno 23. 7. 2016 z: <http://sebastianchum.blog.idnes.cz/blog.aspx?c=372981>.
- Kast, V. (2010). *Hněv a jeho smysl*. Praha: Portál.
- Kollárik, T., Poliaková, E., Ritomský, A. (1984). *Freiburský osobnostní dotazník – Freiburger Personlichkeits Inventar – FPI*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy, s.p.
- Kopecká, I., (2015). *Psychologie 3. díl: Učebnice pro obor sociální činnost*. Praha: Grada Publishing a. s.
- Krejčová, L. (2009) *Možnosti rozvoje sociálních dovedností dospívajících ve středních školách*. Praha: Univerzita Karlova.
- Kuepper, Y., Alexander, N., Osinsky, R., Mueller, E., Netter, P., Hennig, J., & Schmitz, A. (2010). Aggression-Interactions of serotonin and testosterone in healthy men and women. *Behavioural Brain Research*, 206(1), 93–100. doi:10.1016/j.bbr.2009.09.006.
- Kuyck, W. E., de Beurs, E., Barendregt, M., & van den Brink, W. (2013). Psychometric evaluation of the Dutch version of the Impulsive/Premeditated Aggression Scale (IPAS) in male and female prisoners. *The International Journal Of Forensic Mental Health*, 12(3), 172–179. doi:10.1080/14999013.2013.819396.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. 2.vyd. Praha: Grada Publishing.
- Larsen, K. S. (1971). Aggression-Altruism: A Scale and Some Data on Its Reliability and Validity. *Journal Of Personality Assessment*, 35(3), 275. doi:10.1080/00223891.1971.10119664.
- Látalová, K. (2013). *Agresivita v psychiatrii*. Praha: Grada Publishing.
- Liu, J., Zhou, Y., & Gu, W. (2009). Reliability and validity of Chinese Version of Buss-Perry Aggression Questionnaire in adolescents. *Chinese Journal Of Clinical Psychology*, 17(4), 449–451.
- Lorenz, K. (2003). *Takzvané zlo*. Praha: Academia.
- Lováš, L. (2008). Agrese. In J. Výrost, I. Slaměník, V. Bačová, F. Baumgartner, M. Frankovský, J. Janoušek, ... A. Zelfová (Eds.), *Sociální psychologie* (267–283). Praha: Grada Publishing a. s.
- Macek, P. (1999). *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál.
- Macek, P. (2002.) *Utváření a vývoj osobnosti: psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister, & Principal. 113–128.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál.
- Madarasová Gecková, A., Dankulincová, Z., Sigmundová, D., & Kalman, M. (2016). *Mezinárodní zpráva o zdraví a životním stylu dětí a školáků na základě výzkumu studie Health Behaviour in School-Aged Children realizované v roce 2014*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Malá, E. (2005). Agrese u dětí a adolescentů. *Psychiatrie pro praxi*, 1, 7–10. Získáno z <http://www.psychiatriepropraxi.cz/magno/psy/2005/mn1.php>
- Marková, M. (2008). Vliv sociálních faktorů na problémové chování adolescentů. *Pediatric pro praxi* 9(3), 190–191

- Martínek, Z. (2015). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 2., aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Mathias, C. W., Stanford, M. S., Marsh, D. M., Frick, P. J., Moeller, F. G., Swann, A. C., & Dougherty, D. M. (2007). Characterizing aggressive behavior with the Impulsive/Premeditated Aggression Scale among adolescents with conduct disorder. *Psychiatry Research*, 151(3), 231–242. doi:10.1016/j.psychres.2006.11.001
- Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy. (2015). *Statistická ročenka školství – výkonové ukazatele*. Získáno z <http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>.
- Moore, T., Scarpa, A., & Raine, A. (2002). A Meta-Analysis of Serotonin Metabolite 5-HIAA and Antisocial Behavior. *Aggressive Behavior*, 28(4), 299–316. doi:10.1002/ab.90027.
- Morey, L. C. (1991). *Personality Assessment Inventory: Professional manual*. Tampa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Müllner, J., Šebej, F., & Farkaš, G. (1983). *Škály na meranie hnevливosti a nahnevanosti ŠHaN* (příručka). Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.
- Nakonečný, M. (2000). *Lidské emoce*. Praha: Academia.
- Novotný, J. S., & Okrajek, P. (2012). Vliv vybraných charakteristik rodinného prostředí na rizikové chování 15letých adolescentů. *E-psychologie [online]*, 6(2), 9–21 [cit. 26. 8. 2016]. Získáno z <http://www.vyzkum-mladez.cz/zprava/1347014675.pdf>. ISSN 1802-8853.
- Orel, M., & Facová, V. (2009). Agrese v nás a mezi námi – medicínsko-psychologický pohled. In M. Šucha (Ed.), *Agresivita na cestách* (57–74). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Paulík, K. (2010). *Psychologie lidské odolnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Pechorro, P., Barroso, R., Póiares, C., Oliveira, J. P., & Torrealday, O. (2016). Validation of the Buss-Perry Aggression Questionnaire-Short Form among Portuguese juvenile delinquents. *International Journal Of Law And Psychiatry*, 4475–80. doi:10.1016/j.ijlp.2015.08.033
- Piko, B. F., & Pinczés, T. (2014). Impulsivity, depression and aggression among adolescents. *Personality and Individual Differences*, 69, 33–37.
- Policie České republiky. (2015). *Statistické přehledy kriminality za rok 2015*. Získáno z <http://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2015.aspx>.
- Raboch, J., Cesková, E., Beran, J., & Pavlovský, P. (2012). *Psychiatrie*. Praha: Karolinum Press.
- Raine, A., Dodge, K., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., & ... Jianghong, L. (2006). The reactive-proactive aggression questionnaire: differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*, 32(2), 159–171. doi:10.1002/ab.20115.
- Ramírez, J., & Andreu, J. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (anger, hostility, and impulsivity) Some comments from a research project. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(3), 276–291. doi:10.1016/j.neubiorev.2005.04.015.
- Rey Peña, L., & Extremera Pacheco, N. (2012). Physical-Verbal Aggression and Depression

- in Adolescents: The Role of Cognitive Emotion Regulation Strategies. *Universitas Psychologica*, 11(4).
- Reyna, C., Ivacevich, M., Sanchez, A., & Brussino, S. (2011). The buss-perry aggression questionnaire: Construct validity and gender invariance among argentinean adolescents. *International Journal Of Psychological Research*, 4(2), 30–37.
- Rohner, R. P. (1978). *Development and validation of the personality assessment questionnaire: Test manual*. Washington, D.C.: Connecticut Univ. Research Foundation, Storrs.
- Romans, L., Fresán, A., Senties, H., Sarmiento, E., Berlanga, C., Robles-García, R., & Tovilla-Zarate, C. (2015). Validation of the Impulsive/Premeditated Aggression Scale in Mexican psychiatric patients. *Nordic Journal Of Psychiatry*, 69(5), 397–402. doi:10.3109/08039488.2014.994033
- Říčan, P. (2010) *Psychologie osobnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Schlüter, T., Winz, O., Henkel, K., Prinz, S., Rademacher, L., Schmaljohann, J., & ... Verna-
leken, I. (2013). The impact of dopamine on aggression: An [¹⁸F]-FDOPA PET study in
healthy males. *The Journal Of Neuroscience*, 33(43), 16889–16896. doi:10.1523/JNEU-
ROSCI.1398-13.2013.
- Siegel, J. (1986). The Multidimensional Anger Inventory. *Journal Of Personality And Social
Psychology*, 51(1), 191–200. doi:10.1037/0022-3514.51.1.191.
- Singer, S. S. (2014). *Anger*. New York: Salem Press Encyclopedia Of Health.
- Skopal, O., Dolejš, M., & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování
u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Stanford, Ch. M., Villenarette-Pittman, N., Helfritz, L., Conklin, S., Houston, R., & Mathias.
(2003). Characterizing aggressive behavior. *Assessment*, 10(2), 183–190. doi:10.1177/10
73191103010002009.
- Stuchlíková, I., Man, F., & Spielberger, C. D. (1994). Hněv jako stav a jako rys: I. Škály state
(stav), trait (rys). Předběžné sdělení o vývoji české verze Spielbergerova Statetrait Anger
Expression Inventory (STAXI). *Československá psychologie*, 38, 220–227.
- Svoboda, M., Humpolíček, P., O. & Šnorek, V. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Praha:
Portál.
- Tartar-Goddet, É. (2001). *Umění jednat s dospívajícími*. Praha: Portál.
- Tellegen, A. (1982). *Brief manual for the Multidimensional Personality Questionnaire*. Unpub-
lished manuscript. Minneapolis: University of Minnesota.
- Terburg, D., Morgan, B., & van Honk, J. (2009). The testosterone-cortisol ratio: A hormonal
marker for proneness to social aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*,
32(4), 216–223.
- Thomas, M. (2011). *Deconstructing Digital Natives: Young People, Technology, and the New
Literacies*. Taylor, & Francis.
- Vágnerová, M. (2004). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie 1: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.

- Vágnerová, M., & Matějček, Z. (1992). *Rohnerova metoda rodinné diagnostiky*. Ostrava: Microdata.
- Vagos, P., Rijo, D., Santos, I., & Marsee, M. (2014). Forms and Functions of Aggression in Adolescents: Validation of the Portuguese Version of the Peer Conflict Scale. *Journal of Psychopathology, & Behavioral Assessment*, 36, 570–579. DOI 10.1007/s10862-014-9421-6
- Valdivia-Peralta, M., Fonseca-Pedrero, E., González-Bravo, L., & Lemos-Giráldez, S. (2014). Psychometric properties of the AQ Aggression Scale in Chilean students. *Psicothema*, 26(1), 39–46. doi:10.7334/psicothema2013.84.
- Van Goozen, S. H., Frijda, N. H., Kindt, M., & Van De Poll, N. E. (1994). Anger Proneness in Women: Development and Validation of the Anger Situation Questionnaire. *Aggressive Behavior*, 20(2), 79–100.
- VandenBos, G. R. (2007). APA: American Psychiatric Association. *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (6th ed.). Washington, DC: American Psychological Association.
- Výrost, J. (1996). Štruktúra hnevливosti, jej konceptualizácia a operacionalizácia: Multidimenzionálna škála hnevu. = The structure of anger and its conceptualization and operation: The Multidimensional Anger Scale. *Československá psychologie: časopis pro psychologickou teorii a praxi*, 40(5), 406–413.
- Windle, M. (1993): A retrospective measure of childhood behavior problems and its use in predicting adolescent problem behaviors. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 54, 422–431.
- World Health Organization. (2016). *Violence*. Získáno z <http://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/violence-and-injuries/areas-of-work/violence>.
- World Health Organization. (2016). *Youth violence*. Získáno z <http://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/violence-and-injuries/areas-of-work/violence/youth-violence>.
- Zarrett, N., & Eccles, J. S. (2006). The Passage To Adulthood: Challenges Of Late Adolescence. *New Directions for Youth Development*, 111, 13–28.

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Dolejš, Martin

Agresivita u českých adolescentů / Martin Dolejš a kol. -- 1. vydání. -- Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. -- 85 stran. -- (Monografie)

České a anglické resumé

Nad názvem: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta

ISBN 978-80-244-5022-3 (brožováno)

159.922.8 * 316.346.32-053.67 * 159.9.072.5 * 616.89-008.444.9 * 159.9.07 * (437.3)

- psychologie adolescentů
- adolescenti -- Česko
- psychodiagnostika
- lidská agresivita
- sociálněpsychologický výzkum -- Česko
- kolektivní monografie

159.9 - Psychologie [17]

PhDr. Martin Dolejš, Ph.D., a kol.

Agresivita u českých adolescentů

Výkonný redaktor Mgr. Agnes Hausknotzová

Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký

Technická redakce Jiřina Vaclová

Návrh a grafické zpracování obálky Kateřina Manková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.vydavatelstvi.upol.cz

www.e-shop.upol.cz vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2016

Ediční řada – Monografie

ISBN 978-80-244-5022-3

Neprodejná publikace

DOI: 10.5507/ff.16.24450223

VUP 2016/0299